

JOUKKOLIIKENNE KULTTUURISEN KOHTAAMISEN JA ULOSSULKEMISEN TILANA

Kokemuksia Turun ”monikulttuurisimmalta” bussilinjalta

Ammattikorkeakoulututkinnon opinnäytetyö
Sosionomikoulutus, Hämeenlinnan korkeakoulukeskus
kevät 2021
Lotta Häkkinen

Tekijä	Lotta Häkkinen	Vuosi 2021
Työn nimi	Joukkoliikenne kulttuurisen kohtaamisen ja ulossulkemisen tilana. Kokemuksia Turun ”monikulttuurisimmalta” bussilinjalta.	
Ohjaajat	Sirpa Ylikerälä	

Tämän tutkimuksellisen opinnäytetyön tavoitteena oli lisätä ymmärrystä arkisen sosiaalisen liittymisen ja ulossulkemisen kokemuksista joukkoliikenteen kontekstissa. Ilmiötä tarkasteltiin kulttuurisen moninaisuuden ja mielenterveyden näkökulmasta. Tilaajana toimi MIELI Lounais-Suomen mielenterveys ry:n Serene-toiminta, joka edistää pakolaistaustaisten mielenterveyttä.

Tutkimusaineisto kerättiin haastattelemalla kahdeksaa matkustajaa, jotka käyttävät turkulaisia bussilinjoja 32 ja 42. Työn tietoperustassa mielenterveyden käsitettä lähestyttiin eri suoja- ja riskitekijöiden, sosiaalisen liittymisen neurofysiologian sekä maahanmuuttoon liittyvien erityispiirteiden kautta. Osuudessa avattiin myös kotoutumisen arkista ja vastavuoroista luonnetta.

Tuloksissa näkyvät sekä positiiviset että negatiiviset kokemukset ihmisten välisistä kohtaamisista joukkoliikenteessä. Kohtaamisiin liitetään erilaisia tunteita ja ajatuksia mm. kulttuurisista ja yksilöllisistä eroista, osallisuudesta ja toimijuudesta. Lisäksi nähtävissä on kokemusten eriytymistä ja huonojen kokemusten kasautumista. Merkittävää on myös syrjinnän läsnäolo ja bussinkuljettajien merkitys haastateltavien kertomuksissa. Työ tuo esille, kuinka merkityksellinen tila joukkoliikenne on kohtaamisen näkökulmasta, mikä merkitys pienillä sosiaalisilla eleillä on mielenterveydelle ja kuinka yhteiskunnan vastaanottavaisuuden toteutuminen on hyvinkin arkista ja jokaisen käsissä oleva asia, niin kansalaisen kuin esimerkiksi sosiaalityön ammattilaisenkin.

Avainsanat kohtaaminen, mielenterveys, kulttuurienvälisyys, inkluusio, kaupunkitila

Sivut 49 sivua ja liitteitä 3 sivua

Author	Lotta Häkkinen	Year 2021
Subject	Public transport as a space for cultural encounters and exclusions. Experiences from the “the most multicultural” bus line in Turku.	
Supervisor	Sirpa Ylikerälä	

The aim of this research-oriented thesis was to increase understanding of the experiences of everyday social inclusion and exclusion in the context of public transport. The phenomenon was examined from the perspective of cultural diversity and mental health. The thesis was commissioned by Serene, which operates under the association MIELI Mental Health Southwest Finland and promotes the mental health of people with a refugee background.

The research material was collected by interviewing eight passengers using the bus lines 32 and 42 in Turku. In this thesis, the concept of mental health was approached through various protective and risk factors, the neurophysiology of social inclusion and specific issues related to immigration. The conceptual part also highlighted the everyday and reciprocal nature of immigrant integration.

The results show both positive and negative experiences of human encounters onboard public transport. The interviewees describe different feelings and thoughts linked to these encounters, e.g. related to cultural and individual differences as well as inclusion. The results also display segregation and the accumulation of negative experiences. Discrimination and the importance of bus drivers are also highlighted in the interviewees' accounts. The thesis underlines the importance of public transport as a site for social encounters; the significance of small social gestures from the perspective of mental health; and how an inclusive society builds on the everyday actions of all of us, both as citizens and as professionals.

Keywords encounters, mental health, interculturalism, inclusion, urban space
Pages 49 pages and appendices 3 pages

Sisälllys

1	Johdanto	1
1.1	Työssä tarkasteltava ilmiö	1
1.2	Työelämäyhteys	3
1.3	Työn keskeiset käsitteet, tavoite ja tutkimuskysymykset.....	3
2	Mielenterveys ja sosiaalinen kohtaaminen.....	5
2.1	Mielenterveys käsitteenä.....	5
2.2	Sosiaaliset tekijät ja mielenterveys.....	6
2.3	Sosiaalinen liittyminen ja mielenterveys	8
2.4	Maahanmuuttoon liittyvät mielenterveyden erityiskysymykset.....	10
3	Yhteiskunnallinen monimuotoisuus	11
3.1	Kaksisuuntainen kotoutuminen ja arkinen kotouttaminen	12
3.2	Inklusiivinen yhteiskunta ja osallisuus	13
3.3	Yhdenvertaisuus, syrjintä ja vähemmistöstressi.....	14
3.4	Kohti kulttuurista kohtaamista	16
4	Menetelmät.....	18
4.1	Lähestymistapa	18
4.2	Aineiston kerääminen ja analysointi.....	20
4.3	Opinnäytetyön prosessi ja sen arviointi.....	23
5	Tulokset	25
5.1	Yleinen tunnelma bussissa	25
5.2	Positiiviset kohtaamiset bussissa	28
5.3	Jännitteet ja konfliktit bussissa	29
5.4	Bussikulttuurin vuorovaikutuksen käytännöt	33
5.5	Kokemus osallisuudesta ja toimijuudesta.....	35
5.6	Toiveet.....	37
6	Lopuksi.....	39
6.1	Paluu tutkimuskysymyksiin	39
6.2	Johtopäätökset ja kehittämissuhteet	41
6.3	Oma loppuarviointi	42
	Lähteet.....	44

Kuvat, taulukot ja kaavat

Kuva 1 Turun bussilinjat 32 ja 42 yhdistävät Varissuon ja Pansio-Pernon asuinalueet

Kuva 2 Esimerkki sanakorttien käytöstä

Taulukko 1 Mielenterveyteen vaikuttavia suojaavia ja riskitekijöitä

Taulukko 2 Haastattelutilanteiden yhteenveto

Liitteet

Liite 1 Haastattelumainos

Liite 2 Haastattelurunko

Liite 3 Haastatteluiden sanakortit

1 Johdanto

1.1 Työssä tarkasteltava ilmiö

Suomalainen yhteiskunta on kielellisesti ja kulttuurisesti yhä moninaisempi. Ilmiöstä on kirjoitettu ja puhuttu viime vuosina paljon. Vaikka suomalaisen historian monokulttuurisuuden on todettu olevan osittain myytti, ihmisten eri syistä kumpuvan kansainvälisen liikkuvuuden lisääntyminen asettaa nyky-yhteiskunnan monin tavoin uusien haasteiden äärelle. (mm. Castaneda ym., 2018, s. 16; Martikainen, 2020) Nämä haasteet koskettavat meitä niin kansanlainen kuin kunkin työroolista käsin, esimerkiksi sosiaalityön ammattilaisina (mm. Anis, 2013; Katisko, 2016).

Ihmisten liikkuvuuden, siirtolaisuuden ja pakolaisuuden määrällisten muutosten ohella keskustelua on herättänyt suomalainen kotouttamispolitiikka ja ylipäätään ihmisten kotoutuminen Suomeen (mm. Saukkonen, 2020). Yhteiskunnallisella tasolla kotoutuminen voidaan nähdä jatkuvana, kahdensuuntaisena prosessina, joka edellyttää sitoutumista niin maahan muuttavilta kuin myös vastaanottavalta yhteiskunnalta. Prosessin ”onnistuminen” tästä näkökulmasta vaatii molemminpuolista oppimista. Samaan aikaan tiedämme, että yksilön tasolla oppiminen edellyttää, että ihminen voi hyvin. Tilanteessa, jossa ihminen on sairas, traumatoitunut tai joutuu toimimaan jaksamisensa ylärajoilla, oppiminen on haastavampaa. (mm. Castaneda ym., 2018, s. 72; Perry, 2006; Huotilainen & Moisala, 2018, ss. 69–71) Siten hyvä mielenterveys on avainasemassa hyvässä kotoutumisessa.

Sosiaaliset suhteet sekä sosiaalisen liittymisen kokemukset linkittyvät monellakin tasolla ihmisen mielen hyvinvointiin. Ympäröivän yhteisön ja yhteiskunnan suunnalta koettu sosiaalinen tuki, hyväksyntä ja muun muassa kuulluksi tuleminen tunne suojaavat yksilön mielenterveyttä. Suomeen saapuvan ja vähemmistöasemassa elävän hyvinvointia tukee siis yhteiskunta, jossa vallitsee vastaanottavainen ilmapiiri ja joka on itse avoin ottamaan uusia vaikutteita. Valtaväestön taholta kohdistuvan syrjinnän ja rasismien on taas osoitettu heikentävän mielenterveyttä merkittävästi (mm. Kerkkänen & Säävälä, 2015, s. 22). Pakolaisena kotimaastaan lähtemään joutunut on monesti hyvin herkkä havaitsemaan häneen kohdistuvaa

epäluuloa tai ylenkatsetta ja on siten erityisen haavoittuvassa asemassa myös tässä suhteessa (mm. Halla, 2007).

Viimeaikainen tutkimustieto on antanut viitteitä siitä, että Suomessa on yhteiskunnan vastaanottavuuden näkökulmasta vielä paljon kehitettävää. Euroopan perusoikeusviraston (FRA, 2018, s. 15) tekemän selvityksen mukaan Suomessa asuvista afrikkalaistaustaisista 63 % on kokenut häirintää viimeisen viiden vuoden aikana. Tutkimuksessa mukana olleiden 12 EU-maan keskiarvo oli 30 %. Suomessa toteutetussa erillisessä kyselyssä noin puolet afrikkalaistaustaisista vastaajista ilmoitti kokevansa syrjintää vähintään kuukausittain (Yhdenvertaisuusvaltuutettu, 2020, s. 12). Suomen pääkaupunkiseudulla toteutetussa tutkimuksessa kävi ilmi, että alueella asuvista somalinkielisistä 45 % ja arabiankielisistä 32 % ei ole yhtään kanta-väestöön kuuluvaa ystävää tai tuttavaa (Pitkänen ym., 2019, ss. 42–44). Myös suomalaisilla työmarkkinoilla on raportoitu tapahtuvan systemaattista etnistä syrjintää (Ahmad, 2019).

Maahanmuuttajien mielenterveyteen vaikuttavat siis erilaiset osallisuuden ja kuulumisen kokemukset suojaavina tekijöinä, toisaalta erilaiset syrjinnän ja ulossulkemisen kokemukset riskitekijöinä. Yksi arkinen tila, jossa näihin molempiin liittyviä kohtaamisia voi tapahtua, on joukkoliikenne, jonka avulla monesti uuden kodin lähiympäristöä otetaan haltuun. Nämä kohtaamiset voivat vaikuttaa yksilöiden kautta myös väestöryhmien välisiin asenteisiin ja ennakkoluuloihin ja joko lisätä tai nakertaa maahan tulleiden kotiutumisen ja turvallisuuden tunnetta laajemminkin. Tällä taas voi olla moninaisia vaikutuksia niin yksilöiden kuin yhteiskunnan kannalta. (vrt. Timonen, 2020)

Tässä työssä tarkastelen juuri joukkoliikennettä arkisena sosiaalisena kohtaamisen tilana. Tästä näkökulmasta busseja voidaan nähdä areenana, jossa moninaisuuden hyväksyntää, tuttuutta ja vierautta neuvotellaan pienessä mittakaavassa arkisten käytänteiden kautta. Sen tarjoama julkinen tila antaa mahdollisuuden toisaalta kulttuuriselle dialogille ja sosiaaliselle liittymiselle, toisaalta toiseuttamiselle sekä suoranaistulle rasismille ja syrjinnälle. (ks. Koefoed, 2017; Shaker, 2021; Yhdenvertaisuusvaltuutettu, 2020)

Tämän opinnäytetyön aihe kiinnittyy sosionomin osaamiseen monellakin tasolla. Työssä hahmottelen moninaisen yhteiskunnan ja yhteisöllisyyden rakennuspalikoita mikrotasolla. Työ lisää ymmärrystä arkisen liittymisen ja ulossulkemisen merkityksistä ja mekanismeista.

Näistä elementeistä on sosiaalialan ammattilaisena hyvä olla tietoinen, jotta ne voi ottaa huomioon omassa työssään, niin asiakastyön kuin esimerkiksi rakenteellisen sosiaalityön ta-
solla.

1.2 Työelämäyhteys

Työ on tehty tilauksena MIELI Lounais-Suomen mielenterveys ry:n Serene-toimintaan, joka edistää pakolaistaustaisten mielenterveyttä. Toiminnan tavoitteena on muun muassa toteuttaa, levittää ja jatkokehittää vakauttavia tukimuotoja pakolaisena tai turvapaikanhakijana Suomeen muuttaneille. Näitä tukimuotoja on kehitetty toimintaa edeltäneessä kehittämissankkeessa. Lisäksi Serene perehdyttää ja mentoroi ammattilaisia ja vapaaehtoisia aihepiiriin liittyen. Yksi Serenen toiminnan tavoitteista on myös lisätä maahanmuuttajaryhmien ja valtaväestön välistä sosiaalista liittymistä, vuorovaikutusta ja positiivisia kohtaamisia. (MIELI Lounais-Suomen mielenterveys, n.d., sisäinen toimintasuunnitelma v. 2021) Opinnäytetyöni kiinnittyy ennen kaikkea juuri tähän viimeksi mainittuun tavoitteeseen.

Serene tekee myös asiantuntijatyötä erilaisissa rooleissa. Tähän liittyen Serene on yhtenä kumppanina kansainvälisessä PUTSPACE-tutkimushankkeessa. Hanke on osa eurooppalaista HERA (Humanities in the European Research Area) -tutkimusohjelmaa, jota rahoittavat muun muassa Suomen Akatemia ja Euroopan Komission Horizon 2020 -ohjelma. PUTSPACE-tutkimushanke pyrkii tuomaan uusia näkökulmia julkiseen liikenteeseen liittyvään keskusteluun. Hankkeessa tutkitaan julkiseen liikenteeseen liittyviä kertomuksia, kokemuksia ja jännitteitä eri Euroopan kaupungeissa. Hanke näkee julkisen liikenteen keskeisenä foorumina, jossa neuvotellaan siitä, mikä on, voi olla tai pitäisi olla julkista kaupunkitilassa. (PUTSPACE, n.d.) Hankkeessa Serenellä on hyvinvointiin, mielenterveyteen ja pakolaisuuteen liittyvä asiantuntijarooli. Tämä opinnäytetyö on yksi konkreettinen tapa toteuttaa Serenen ja PUTSPACE-tutkimushankkeen välistä kumppanuutta.

1.3 Työn keskeiset käsitteet, tavoite ja tutkimuskysymykset

Lähestyn työssä aihetta "Joukkoliikenne kulttuurisen kohtaamisen ja ulossulkemisen tilana" mielenterveyden näkökulmasta. Opinnäytetyön yhden käsitteellisen tukijalan muodostaa

mielenterveyteen ja sen sosiaaliseen ulottuvuuteen liittyvä kirjallisuus. Työssä lähestyn mielenterveyttä siihen liittyvien suoja- ja riskitekijöiden, sosiaalisen liittymisen käsitteen sekä maahanmuuton prosessiin liittyvien erityispiirteiden kautta. Luvussa 2 käydään läpi aihepiiriin liittyvää keskeistä kirjallisuutta ja käsitteitä. Luvussa näkökulma liikkuu ennen kaikkea yksilön tasolla.

Työn toisen käsitteellisen tukijalan muodostaa kotoutumiseen, osallisuuteen sekä yhdenvertaisuuteen liittyvä kirjallisuus. Käyn tätä käsitteistöä läpi luvussa 3, jossa näkökulma siirtyy enemmän kohti yhteiskunnallista tasoa ja yksilöä osana yhteiskuntaa. Opinnäytetyö kiinnittyy tähän kirjallisuuteen erilaisten yhteisten kiinnostusten kohteiden kautta: mitä on hyvä arkinen kohtaaminen osallisuuden ja yhdenvertaisuuden näkökulmasta, millä tavalla yhteiskunnassa vallitsevat rakenteet ja käytänteet tukevat tällaista kohtaamista. Ainakin Suomessa teemaa on ennen kaikkea lähestytty kotoutumistoimenpiteiden sekä muun muassa kuntien sosiaali-, terveys-, kasvatus- ja opetuspalveluiden näkökulmista (mm. Castaneda ym., 2018). Sen sijaan arkisten, epämuodollisten sosiaalisten kohtaamisten suhteesta kotoutumiseen on sen sijaan kirjoitettu vähemmän (vrt. Saukkonen, 2020, ss. 142–144).

Opinnäytetyöllä lisätään ymmärrystä arkisen sosiaalisen liittymisen ja ulossulkemisen kokemuksista ja merkityksistä joukkoliikenteen kontekstissa. Luonteeltaan työ on laadullinen ja tutkimuksellinen. Empiirisesti se rakentuu haastatteluaineistolle, jonka analyysissä on hyödynnetty ennen kaikkea teemoittelua. Työn tutkimuskysymykset ovat:

- Millaisia kokemuksia bussimatrustajilla on kulttuuriseen moninaisuuteen liittyvistä kohtaamisista ja ulossulkemisista, joita tapahtuu joukkoliikenteessä?
- Mitä merkityksiä näihin kokemuksiin liitetään ja miten nämä merkitykset näyttäytyvät mielenterveyden näkökulmasta?

Tilaajan näkökulmasta opinnäytetyö mahdollistaa itsessään positiivisia kohtaamisia ja maahan muuttaneiden omien kokemusten näkyväksi tekemisen. Lisäksi opinnäytetyön aineisto ja tulokset toimivat materiaalina teemaan liittyville tuleville Serenen koulutuksille. Tällaisia koulutuksia järjestetään kulttuurista moninaisuutta kohtaaville eri alojen ammattilaisille sekä vapaaehtoistyöntekijöille.

Luvuissa 2 ja 3 hahmottelen edellä mainituista lähtökohdista työn käsitteellisen viitekehyksen. Luvussa 4 kuvaan tekemiäni metodologisia ja menetelmiin liittyviä valintoja. Lisäksi kuvaan ja arvioin työhön liittyvää prosessia. Luvussa 5 kuvaan ja tulkiten työn tuloksia kuuden haastatteluaineistosta keskeisiksi nousseiden teeman kautta. Raportin viimeisessä luvussa palaan yllä oleviin tutkimuskysymyksiin ja peilaan työn antia sosionomin ammatillisen osaamisen ja kestäväen kehityksen näkökulmista.

2 Mielenterveys ja sosiaalinen kohtaaminen

Tässä luvussa käsittelen mielenterveyttä ja sen yhteyttä yksilön sosiaaliseen todellisuuteen. Alaluvussa 2.1 hahmottelen mielenterveyden käsitettä yleisellä tasolla. Alaluvussa 2.2 käyn läpi mielenterveyteen vaikuttavia tekijöitä. Alaluvussa 2.3 esittelen polyvagaalisen teorian ja kuvaan sen yhteyttä mielenterveyteen. Alaluvussa 2.4 nostan esille muutamia maahanmuuttoon liittyviä mielenterveyden erityiskysymyksiä.

2.1 Mielenterveys käsitteenä

Mielenterveyden käsitteeseen on latautunut hyvin erilaisia merkityksiä eri aikoina ja eri kulttuureissa. Esimerkiksi 1950-luvulle saakka Suomessa mielenterveys-sanaa itsenäisenä käsitteenä ei ollut olemassa, vaan mielen terveydestä puhuttiin nimenomaan mielen sairauden poissaolona tai sen vastakohtana (Heiskanen ym., 2006, s. 17). Edelleen käsitteellä voi olla kontekstista riippuen negatiivinen kaiku, johon voi liittyä esimerkiksi stigmatisoitumisen pelkoa (Castaneda ym., 2018, ss. 69–70).

Tässä opinnäytetyössä ymmärrys mielenterveydestä nojaa WHO:n (2004) ja MIELI Suomen mielenterveys ry:n (esim. Karila-Hietala ym., 2014) voimavaralähtöiseen, terveyttä painotta-vaan, käsitykseen mielenterveydestä. Tämän määritelmän mukaan mielenterveys on hyvinvoinnin tila, jossa ihminen tunnistaa omat kykynsä ja pystyy niitä hyödyntämään. Hän on kykenevä selviytymään elämään kuuluvista haasteista sekä ottamaan osaa yhteisönsä toimintaan. Tästä näkökulmasta mielenterveydellä on sekä yksilön elämäntaidollinen että yhteiskunnallinen ulottuvuus. Edelleen määritelmän mukaan (Heiskanen ym., 2006, ss. 17–20; WHO, 2004, ss. 10–12, ss. 20–21; Castaneda ym., 2018, ss. 34–35; Karila-Hietala ym., 2014, ss. 11–18):

- Ihmisen (ja sitä kautta myös yhteisöjen) kokonaisvaltainen terveys ja hyvinvointi rakentuu mielenterveydelle.
- Mielenterveyteen vaikuttavat moninaiset yksilölliset (mm. biologiset), sosiaaliset (mm. vuorovaikutussuhteisiin liittyvät) ja yhteiskunnalliset (mm. koulutusmahdollisuudet) tekijät sekä kulttuuriset arvot (esim. hyvään elämään liittyvät normit).
- Mielenterveys ei pysyvä, muuttumaton tila, vaan se vaihtelee esimerkiksi elämäntilanteiden ja niiden kokemusten mukaan, joita ihmiselle elämän varrella karttuu. Tätä kautta mielenterveyteen voi vaikuttaa niin yksilön tasolla kuin yhteisön ja yhteiskunnallisten toimien kautta.
- Mielenterveys on kaikkien asia. Jokaisella meistä on mielenterveys, jota voi vahvistaa. Hyvä mielenterveys vaikuttaa positiivisesti elämänlaatuun ja hyödyttää yhteiskuntaa monin tavoin. Mielenterveyttä vahvistava toiminta voi olla hyvin arkisia. Näin ollen itse kukin voi valinnoillaan sekä vahvistaa omaa mielenterveyttään että edistää ympärillä olevien mielenterveyttä. Toisaalta myös yhteiskunnan olosuhteilla on suuri merkitys.

2.2 Sosiaaliset tekijät ja mielenterveys

Yksilön näkökulmasta mielenterveyteen vaikuttavia tekijöitä on hahmoteltu esimerkiksi erilaisten suojaavien tekijöiden ja riskitekijöiden kautta. Suojaavat tekijät vahvistavat mielenterveyttä ja antavat resilienssiä eli selviytymiskykyä elämän kolhuja vastaan. Ne voivat suojata mielenterveyttä vähentämällä tietyille riskitekijöille altistumisen mahdollisuutta tai ne voivat kompensoida riskien vaikutusta. Riskitekijät voivat esimerkiksi vaarantaa yksilön turvallisuuden tunnetta tai lisätä alttiutta sairastua. Edelleen nämä tekijät voidaan jakaa sisäisiin ja ulkoihin (Taulukko 1). (Heiskanen ym., 2006, s. 20; Karila-Hietala ym., 2014, ss. 17–18)

Taulukko 1 Mielenterveyteen vaikuttavia suojaavia ja riskitekijöitä (vrt. Castaneda ym., 2018, ss. 49–81; Heiskanen ym., 2006, s. 21; Karila-Hietala ym., 2014, s. 19).

Mielenterveyteen vaikuttavia tekijöitä	
<p><i>Sisäisiä suojaavia tekijöitä</i> Hyvä fyysinen terveys & perimä Myönteiset varhaiset ihmissuhteet Riittävän hyvä itsetunto Hyväksytyksi tuleminen tunne Ongelmanratkaisutaidot & oppimiskyky Ristiriitojen käsittelytaidot Vuorovaikutus- & tunnetaidot Kyky tyydyttäviin ihmissuhteisiin Mahdollisuus toteuttaa itseään Joustavuus & luovuus Sosiaalinen pääoma Optimismi & toivo Elämänhallinnan & merkityksellisyyden tunne Resilienssi</p>	<p><i>Ulkoisia suojaavia tekijöitä</i> Sosiaalinen tuki, ystävät Perustarpeiden tyydyttyminen Koulutusmahdollisuudet Työ, mielekäs tekeminen & toimeentulo Työyhteisön & esimiehen tuki Kuulluksi tuleminen & vaikutusmahdollisuudet (osallisuus & toimijuus) Turvallinen & viihtyisä elinympäristö Toimivat palvelut Esteettömyys Harrastustoiminta</p>
<p><i>Sisäisiä riskitekijöitä</i> Sairaudet Itsetunnon haavoittuvuus Avuttomuuden tunne Kuluttavat ihmissuhteet Seksuaaliset ongelmat Yksinäisyys Haitallinen päihdekäyttö Riippuvuus muista</p>	<p><i>Ulkoisia riskitekijöitä</i> Kodittomuus Erot & menetykset Hyväksikäyttö & väkivalta Kiusaaminen & syrjintä Työttömyys Päihde- & mielenterveysongelmat lähisuhteissa Vaikeasti saatavat palvelut Haitallinen elinympäristö Uupumus, syrjäytyminen, köyhyys</p>

Myös muunlaisia jäsenyyksiä mielenterveyteen vaikuttavista tekijöistä on olemassa muun muassa mielenterveyttä edistävän työn näkökulmasta. Esimerkiksi WHO:n (2004, ss. 24–25) Promoting mental health -raportissa esitellään jäsenyys, jossa nostetaan esille kolme mielen-terveyteen vaikuttavaa tekijää, joihin voidaan yhteiskunnallisoin toimin vaikuttaa:

1. osallisuus
2. vapaus elää ilman pelkoa syrjinnästä ja väkivallasta
3. talouteen ja toimentuloon liittyvät toimintamahdollisuudet.

Huomionarvoista tämän opinnäytetyön näkökulmasta on, millainen merkitys sosiaaliseen vuorovaikutukseen liittyvillä kokemuksilla ja tunteilla on molemmissa edellä kuvatuissa jäsenyksissä – ei ainoastaan ihmisen varhaisen kehityksen näkökulmasta vaan myös merkityksessä *tässä ja nyt*. Ihminen, joka sosiaalisissa suhteissaan kokee itsensä hyväksytyksi, kokee olevansa kokonaisvaltaisella tavalla turvassa, saa tukea ympäröiviltä ihmisiltä ja kokee sosiaalisen yhteenkuuluvuuden tunnetta, on näiden jäsenysten valossa suhteellisen vahvassa asemassa mielenterveyden näkökulmasta.

2.3 Sosiaalinen liittyminen ja mielenterveys

Toinen tapa lähestyä mielenterveyden ja sosiaalisen kohtaamisiin liittyvien kokemusten yhteyttä on neurofysiologia ja erityisesti polyvagaaliseen teoriaan liittyvät ajatukset (mm. Porges, 2011). Keskeinen rooli teoriassa on ihmisen evoluution ja hermoston toiminnan välillä yhteydellä sekä ihmislajin hypersosiaalisella luonteella.

Teorian mukaan ihmisen (ja myös useimpien muiden nisäkkäiden) hermosto voidaan jakaa kolmeen erilliseen tasoon, jotka ohjaavat kehomme ja mieleemme toimintaa erilaisissa tilanteissa. Alkukantaisin taso ja siihen liittyvä tila johtaa elintoimintojen lamaantumiseen. Se on kehittynyt ihmiselle tilanteisiin, jossa oma henki on uhattuna, mutta jossa taistelu tai pako ei johda positiivisiin seuraamuksiin. Toinen taso kytkeytyy elimistön taistele tai pakene -reaktion käynnistymiseen. Taistele tai pakene -tila aktivoituu tilanteissa, jotka ihminen kokee uhkaaviksi. Siinä elintoiminnot virittäytyvät stressitilaan, jossa henkeä uhkaavassa tilanteessa energiakulutus ohjautuu nimenomaan aktiiviseen puolustautumiseen tai pakoon. Pitkään jatkuessaan tai äärimuodoissaan tällä stressitilalla ja sen aiheuttamalla elintoimintojen muutoksilla voi kuitenkin olla haitallisia vaikutuksia ihmisen hyvinvointiin. Kolmas taso on nk. sosiaalisen liittymisen tila. Sosiaalisen liittymiseen liittyvä järjestelmä aktivoituu turvallisiksi arvioiduissa tilanteissa. Se on orientoitunut hakemaan kontaktia toisiin ihmisiin ja sitä kautta lajia hyödyttävään yhteistoimintaan. Tämä vireystila mahdollistaa parhaan psyykkisen suorituskyvyn, tunnesäätelytaitojen hyödyntämisen ja esimerkiksi oppimisen. Turvallisen ympäristön aikaan saama hermostollinen tila on yhteydessä katsetta, kasvonilmeitä, kuuntelua ja puhutun kielen tehosteita (esim. äänensävyä) ohjaaviin lihaksiin. (Leikola ym., 2016, ss. 55–58)

Evoluution kuluessa ihmiset kohtaamat vaarat ovat muuttuneet. Lajimme hermostollinen rakenne ja toimintaperiaate on kuitenkin pysynyt samana. Evoluution alkuvaiheessa petoeläimen hyökkäykseen kohteeksi joutuminen oli aito uhka ja siinä taistele ja pakene-järjestelmän aktivoituminen oli ensiarvoisen tärkeä. Tämän päivän ihmisen näkökulmasta järjestelmän aktivoituminen esimerkiksi arkeen liittyvän ärsyketulvan ja kiireen tunnun seurauksena ei välttämättä ole yhtä ideaali reagoititapa. (Huotilainen & Moisala, 2018, ss. 67–71) Yksi uhka on kuitenkin ihmisen evoluution mittaan säilynyt samana: hyväksyvätkö toiset minut vai eivät (YLE, 2020).

Ihmisen hermosto on hioutunut jatkuvasti kartoittamaan sosiaalista ympäristöämme: liittymekö lajitovereihimme vai torjutaanko meidät, kuulummeko joukkoon vai olemmeko vaarassa jäädä ulkopuolelle. Seuraamme automaattisesti toisten ilmeitä, eleitä ja ilmaisun sävyjä. Kun koemme, ettei tällaista uhkaa ole, keho ja mieli rauhoittuvat sosiaaliseen liittymiseen tilaan ja olemme avoimia vuorovaikutukselle ympäristömme kanssa. Tähän keholliseen tilaan liittyy myös psyykkisen hyvän olon tunne. Siten tätä olotilaa säätelevällä aivohermolla nimeltään vagus on merkittävä vaikutus koko meidän psyykkiseen olemiseemme, itseä ja maailmaa koskevaan kokemusmaailmaamme ja siten mielenterveyteemme. (YLE, 2020)

Toistuvien sosiaalisen turvallisuuden tunnetta vahvistavien kokemusten myötä ihmisen nk. vagaalinen jarru ja siten esimerkiksi tunnesäätelykyky paranee. Tätä mekanismia voidaan tietoisesti käyttää erilaisissa vuorovaikutussuhteissa ja kohtaamistilanteissa. Esimerkiksi ohjautui terapiatilanteissa tämä voi tarkoittaa turvallisen ilmapiirin luomista ja ylläpitämistä. Myös pienillä, tunneilmaisun kehollisilla eleillä on tästä näkökulmasta merkitystä. Esimerkiksi se, että kääntää pään toista kohti, puhuu ystävälliseen sävyyn tai hakee positiivista katsekontaktia, viestii toiselle kiinnostuksesta toista ja vuorovaikutustilannetta kohtaan ja voi vaikuttaa toisen hermostolliseen tilaan. (Leikola ym., 2016, ss. 58–60; YLE, 2020)

Vaguksen toiminta ei ole mekaanista, vaan siihen vaikuttavat esimerkiksi meidän aiemmat kokemuksemme ympäristöstä ja toisista ihmisistä. Muun muassa traumaattiset kokemukset voivat vaikuttaa negatiivisesti sosiaalisen liittymisen järjestelmään. Traumaattiseen tapahtumaan liittyvä muistitieto voi olla järjestynyt nk. pelko- tai traumaverkoksi, jonka esimerkiksi joku ”tavallinen”, pieni tai neutraali ärsyke sosiaalisessa ympäristössä aktivoi. Pelkoverkon

aktivoituminen voi olla pelottava ja tuskallinen kokemus, kun traumaan liittyvät epämiellyttävät muistot palaavat hetkessä mieleen ja taistele ja pakene -tila käynnistyy. (Keinänen, 2019, ss. 16–17) Traumataustalla on osoitettu olevan myös yhteys kykyyn tunnistaa ja tulkita toisen tunteita kasvojen ilmeen perusteella. Esimerkiksi post-traumaattisesta stressihäiriöstä kärsivällä voi olla vaikea erottaa neutraalia ilmettä vihaisesta. (Passardi, 2018, ss. 25–26) Samoin erilaisissa mielenterveyden häiriöissä sosiaalinen liittyminen on usein vaikeutunut. (Leikola ym., 2016, ss. 59–60; YLE, 2020)

Polyvagaalinen teoria lisää ymmärrystä turvallisten sosiaalisten suhteiden ja kohtaamisten merkityksestä biologisesta näkökulmasta. Lisäksi se tuo esille ”pienten” kehollisten viestien antamisen ja vastaanottokyvyn tärkeyden mielen hyvinvoinnin kannalta. Positiiviset viestit avaavat meitä kohti muita ja toisten mielen liikkeiden havainnointia. Negatiiviset viestit ja turvaton olotila taas etäännyttävät meitä muista.

2.4 Maahanmuuttoon liittyvät mielenterveyden erityiskysymykset

Maahanmuuttoon ja erityisesti pakolaisuustaan on todettu liittyvän suurentunut mielenterveyden häiriöiden riski (Halla, 2007, ss. 469–470; Castaneda ym., 2018, ss. 26–27). Stressi tarjoaa yhden näkökulma ilmiön taustojen ymmärtämiselle. Pitkään jatkuva ja voimakas stressi altistaa nimittäin mielenterveyden häiriölle ja maahanmuuttoon liittyä useita mahdollisia stressitekijöitä. Osa näistä stressitekijöistä voi liittyä aikaan ennen muuttoa, osa itse maahanmuuton prosessiin ja osa taas uudessa kotimaassa kohdatun ympäristön aiheuttamaan mahdollistamaan stressiin. Esimerkiksi suurimmalla osalla pakolaisista on entisessä kotimaassa ja/tai pakomatalla tapahtuneita mahdollisesti traumatisoivia väkivaltakokemuksia. Kaikki pakolaiset eivät ole traumatisoituneita eikä samankaltainen tapahtuma sairastuta ihmistä psyykkistä samalla tavalla, vaikka ne muodostavatkin riskin mielenterveydelle. (Castaneda ym., 2018, ss. 49–51) Tämän opinnäytetyön kannalta olennaisinta ehkä kuitenkin on, että maahanmuuton jälkeisillä tekijöillä on myös osoitettu olevan merkittävä vaikutus suhteessa mielenterveyteen (ks. Halla, 2007, s. 470; Castaneda ym., 2018, s. 51).

Uuteen ympäristöön muuttamista voidaan lähestyä yksilöllisenä psyykkisenä prosessina, jossa työstedään ulkoista muutosta ja siihen liittyvää sisäistä sopeutumista. Prosessi kytkeytyy niin yksilön mielenterveyden voimavaroihin kuin muihin mielenterveyttä suojaaviin ja

toisaalta sitä kuormittaviin riskitekijöihin. Toisille prosessi voi hyvinkin kivuton, toisilla se voi taas kriisiytyä. (Haavikko & Bremer, 2018, ss. 14–24) Erityisesti pakolaisuuteen, mutta myös toiseen maahan muuttamiseen ylipäätään, liittyy erilaisia menetyksiä. Ihminen on voinut joutua jättämään kodin, ammattinsa, sukulaiset, ystävät tai esimerkiksi tietyn statuksen, joka hänellä on ollut entisen kotimaan yhteiskunnassa tai kulttuurissa ollut. Aikaa ja tilaa näiden menetysten läpikäymiselle ei välttämättä kuitenkaan ole. Uutena maahan tullut joutuu usein käsittelemään näitä menetyksiä samalla kun hän sopeutuu siihen, että ulkoiset olosuhteet ovat muuttuneet ja opettelee selviytymistä näissä oloissa. Samaan aikaan esimerkiksi pakolaistaustaisella voi olla kova huoli kotimaassa olevista läheisistä. Myös turvapaikanhakuvaihe tuo siinä prosessissa olevalle omat stressitekijänsä. Vaiheeseen liittyy tyypillisesti paljon epävarmuutta ja pelkoa tulevasta. (Castaneda ym., 2018, ss. 52–58; Halla, 2007, s. 470)

Siinäkin vaiheessa, kun asettautuminen uuteen kotimaahan on vankemmalla pohjalla, voi yksilöön kohdistua monenlaista psyykkistä kuormitusta (Castaneda ym., 2018, ss. 52–58; Halla, 2007, s. 470). Kotoutujan näkökulmasta mielenterveyttä vahvistavat muun muassa perustarpeiden tyydyttyminen, uuden ympäristön kielen oppiminen, sosiaalinen tuki ja osalliseksi pääsy opiskelun, työn tai muun mielekkään tekemisen kautta. Mielenterveyttä taas kuormittavat kohdattu syrjintä ja rasismi, taloudelliset huolet ja eristyneisyys. (Castaneda ym., 2018, ss. 57–59; Kerkkänen & Säävälä, 2015) Huomionarvoista sosiaalisen kohtaamisen näkökulmasta on myös se, että aiemmin elämässään epäoikeudenmukaisuutta ja esimerkiksi väkivaltaa kokenut on monesti erityisen herkkä havaitsemaan epäluuloa tai ylenkatsetta toisten suunnalta. (Halla, 2007, s. 473; Castaneda ym., 2018, ss. 74–75)

Jatkan luvussa 3 syrjintään ja ympäristön aiheuttaman stressiin liittyvien teemoja käsittelyä. Näkökulma on ennen kaikkea yhteiskunnallinen ja lähestyn kulttuurista moninaisuutta ja kohtaamista laajemmalla perspektiivillä – ei pelkästään maahanmuuton kontekstissa.

3 Yhteiskunnallinen monimuotoisuus

Tässä luvussa käsittelen yhteiskunnallista monimuotoisuutta keskittyen erityisesti kulttuuriin moninaisuuteen. Alaluvussa 3.1 hahmottelen kotoutumisen ja kotouttamisen käsitteitä.

Alaluvuissa 3.2 ja 3.3 laajennan sisällöllistä näkökulmaa ja käyn läpi osallisuuteen, inklusiivisuuteen ja yhdenvertaisuuteen liittyvää käsitteistöä. Nostan myös esille syrjinnän ja vähemmistöstressin yhteyttä yksilön mielenterveyteen. Alaluvussa 3.4 keskityn tämän opinnäytetyö ydinkäsitteeseen kulttuuriseen kohtaamiseen.

3.1 Kaksisuuntainen kotoutuminen ja arkinen kotouttaminen

Edellisessä luvussa sivusin kotoutumisen käsitettä. Siinä yhteydessä käsite näyttäytyi nimenomaan uuteen maahan asettuneen yksilön psyykkisenä sopeutumisprosessina. Kotoutumisen käsitettä voidaan kuitenkin myös lähestyä vuorovaikutteisena yhteiskunnan ja yksilön välisenä suhteena. Siinä yksilö ja vastaanottava yhteiskunta molemmat ”sopeutuvat” uuteen tilanteeseen. Ideaalitulanteessa saapuja saa yhteiskunnassa tarvittavia tietoja ja taitoja samalla, kun hänellä on mahdollisuus oman kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen. Vastaanottavalla yhteiskunnalla on prosessissa aktiivinen rooli ja samalla se itse saa uusia vaikutteita ja monimuotoistuu. (mm. Castaneda ym., 2018, s. 32) Rakenteellisella tasolla tämä tarkoittaa, että yhteiskunta antaa tulijoille tilaa, mahdollisuuksia asettua aloilleen ja hyödyntää heidän tietojan ja taitojan. Tähän viitataan toisinaan kaksisuuntaisena kotoutumisena. (Saukkonen, 2020, ss. 21–22)

Prosessin yhteiskunnalliseen ulottuvuuteen kiinnittyvät myös kotouttamisen ja kotoutumisen edistämisen käsitteet. Niillä voidaan viitata nimenomaan kotouttamislain (Laki kotoutumisen edistämisestä 1386/2010) mukaisiin toimenpiteisiin ja palveluihin, joilla viranomais- ja muut tahot pyrkivät edistämään yksilön kotoutumista (mm. Castaneda ym., 2018, s. 32). Ilmiö voidaan nähdä myös paljon laajempaan, jolloin se määrittyy kaikkena toimintana, joka tukee yksilön oman paikan löytymistä mahdollisimman sujuvasti ja nopeasti. Tästä jälkimmäisestä näkökulmasta katsottuna kotouttaminen ei ole vain julkisten viranomaisten tai tiettyjen asiaan erikoistuneiden organisaatioiden, vaan kaikkien, tehtävä: esimerkiksi eri alojen ammattilaisten, naapureiden, ohikulkijoiden ja sosiaalisen median käyttäjien. Jokainen vaikuttaa kohtaamiensa ihmisten kotoutumisprosessiin: ystävällisyys ja huomaavaisuus edistävät kotoutumista; vihamieliset kommentit, ilmeet tai eleet vaikeuttavat toisen asettumista. Antamamme signaalit eivät ole aina tietoisia, silti niillä on merkitystä. (Saukkonen, 2020, s. 60, s. 142)

Ajatus siitä, että ”koko yhteiskunta kotouttaa” on Suomessa suhteellisen tuore. Maahanmuuttoon liittyvät asiat on tyypillisesti jätetty niihin nimenomaisesti erikoistuneiden tahojen huoleksi. Samoin kotouttamiskeskustelua on leimannut sosiopoliittinen ajattelu ja huonopisoisten auttamistyöhön liittyvä puhe, joka ei tavoita maahan muuttavien moninaisuutta tai heidän oma ääntään ja toimijuuttaan tämän hetken yhteiskunnassa (ks. Martikainen, 2020, ss. 14–18). Ajatus arjessa tapahtuvasta kotoutumisesta haastaa jokaisen miettimään omaa käytöstään erilaisia ihmisiä ja tilanteita kohdatessaan. Olennaisia paikkoja tällaisen arkisen kotoutumisen näkökulmasta ovat erityisesti koulut ja työpaikat mutta myös kadut, kaupat, vapaa-ajan viettopaikat ja joukkoliikenteen tilat. (Saukkonen, 2020, s. 60, ss. 142–144) Yhdenvertaisuusvaltuutetun (2020, s. 12) tuoreen selvityksen mukaan juuri julkiset tilat ovat paikkoja, joissa esimerkiksi afrikkalaistaustaiset kohtaavat tyypillisimmin syrjintää tämän päivän Suomessa.

Toisaalta on otettava huomioon, että käsitteinä kulttuurinen ja moninaisuuden kohtaaminen eivät kosketa pelkästään maahanmuuton kontekstia. Yllä mainittua näkökulmaa voidaan laajentaa koskemaan arjessa tapahtuvia kohtaamisia ylipäätään – ei ainoastaan tilannetta, jossa kohtaamme (oletetun) maahanmuuttajan. Miten nämä kohtaamiset näyttäytyvät suhteessa yhdenvertaisuuteen, syrjintään ja osallisuuteen? Pureudun näihin käsitteisiin ja tähän laajempaan kontekstiin seuraavaksi. Tämän jälkeen pääsen määrittelemään kulttuurista kohtaamista.

3.2 Inklusiivinen yhteiskunta ja osallisuus

Inklusiivisella yhteiskunnalla tarkoitetaan yhteiskuntaa, jossa sen jäsenillä ja yhteisöillä (esimerkiksi vähemmistöryhmillä) on oikeus ja mahdollisuus osallistua, toimia ja vaikuttaa ympäröivään sosiaaliseen todellisuuteen. Tämä sisältää mahdollisuuden saada esimerkiksi turvaa ja tarvittavia palveluja. Yhteiskunnan näkökulmasta tämä tarkoittaa, että sen erilaiset rakenteet tukevat erilaisten äänten kuulumista ja moninaisten tarpeiden palvelemista. (Niemelä, 2019, ss. 29–31; myös TEM, 2020a, 2020b)

Inklusiivisuus voidaan myös ymmärtää eksklusiivisuuden eli ulossulkemisen vastakohtana tai rajankäyntinä yhteenkuuluvuuden ja erojen tekemisen välillä. Ulossulkeminen voi liittyä esimerkiksi yksilöiden ja ryhmien etäännyttämiseen, arvottavan luokitteluun, me ja ne

-jaotteluun, polarisaatioon ja konflikteihin (mm. Attias & Brandsma, 2020, ss. 19–21). Inklusiivisessa lähestymistavassa osallistumisen mahdollisuuksien laimentaminen saa enemmän painoarvoa kuin erojen tekeminen. Keskeistä inklusiiviselle yhteiskunnalle on sen moniäänisyys ja moninaisuus, ei niinkään ajatus yhtenäiskulttuurista. Kyse ei siis ole harmonisesta ja homogeenisesta yhteiskunnasta vaan yhteiskunnasta, missä moninaisuudesta huolimatta voidaan tietyistä yhteisistä asioista päästä sopimukseen. (Koskiahho, 2016, ss. 9–10)

Inklusiivisuus nojaa osallisuuden käsitteeseen ja siten inklusiivisessa yhteisössä on keskeinen merkitys osallisuudella ja millainen kokemus yhteisön jäsenillä on omasta osallisuudestaan. Osallisuudella viitataan yksilön haluun, kykyyn ja mahdollisuuksiin vaikuttaa häntä itseään koskeviin asioihin. Osallisuuteen kuuluvat sekä yksilön kokemus että vaikutusmahdollisuuksien puitteina toimivat sosiaaliset rakenteet. Osallisuutta voi edistää tukemalla sosiaalista toimintakykyä ja tarjoamalla mahdollisuuksia saada yksilön kapasiteetti ja kyvyt mielekkäällä tavalla käyttöön. Syrjivä kohtelu taas nakertaa kokemusta osallisuudesta. (Jaakola, 2012, ss. 7–9; Castaneda ym., 2018, ss. 78–80).

3.3 Yhdenvertaisuus, syrjintä ja vähemmistöstressi

Yhdenvertaisuudella tarkoitetaan sitä, että kaikki ihmiset ovat samanarvoisia ja heillä on tiettyt perusoikeudet heidän henkilökohtaisista ominaisuuksistaan riippumatta. Yhdenvertaisuuslain (1325/2014) tarkoituksena on edistää ja turvata yhdenvertaisuuden toteutumista ja ehkäistä syrjintää. Käytännössä yhdenvertaisuus tarkoittaa, että ketään ei saa syrjiä henkilöön liittyvän syyn, esimerkiksi iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen tai uskonnon, perusteella. Syrjintä on ihmisten eriarvoista kohtelua sillä perusteella, että he kuuluvat tiettyyn ryhmään. Syrjintä voi esimerkiksi ilmetä epäoikeudenmukaisena, epäkunnioittavana tai henkilön ihmisarvoa loukkaavana kohteluna, jossa toista kohtaan käyttäydytään halventavasti, nöyryyttävästi, uhkaavasti, vihamielisesti tai hyökkäävästi henkilöön liittyvän ominaisuuden perusteella. Kohteena voi olla paitsi yksittäinen ihminen myös laajempi ihmisryhmä. Sen sijaan lain mukaan positiivinen erityiskohtelu ei ole syrjintää, kun tarkoituksena on parantaa tietyn syrjinnälle alttiin ryhmän (esim. etnisten vähemmistöjen) asemaa. (SM, 2011, s. 5)

Syrjintä voi olla suoraa tai epäsuoraa. Se voi ilmetä suorana nimittelynä tai uhkailuna tai hienovaraisempina, mikroaggressiivisina tekoina. Se voi olla sitä käyttävän näkökulmasta tietoista tai tiedostamatonta. Se voi olla yhden ihmisen yksittäinen teko, tai se voi olla yhteiskuntaan punoutunutta rakenteellista syrjintää, jolloin se vaikuttaa erilaisin sopimusten tai jaettuihin käytäntöjen kautta kohteisiinsa. (Fem-R, n.d.; Castaneda ym., 2018, ss. 74–78) Syrjintää kuvataan usein kantaväestön ja vähemmistöryhmien välillisenä ilmiönä. Ainakin etnisten vähemmistöryhmien kohdalla myös vähemmistöryhmien välinen rasismi on kuitenkin merkittävä syrjinnän muoto. (Kyllönen, 2016)

Ryhmät, joihin kohdistuu negatiivisia stereotyyppioita ja ennakkoluuloja, ovat erityisen alttiita syrjinnälle. Näitä ovat Suomessa mm. etniset vähemmistöt, maahan muuttaneet ja seksuaalivähemmistöt. (OM, n.d.) Syrjintä voi vahingoittaa yksilötasolla itsetuntoa, aiheuttaa häpeän, pelon, huononmuuden ja ulkopuolisuuden tunnetta sekä pahimmillaan johtaa mielenterveysongelmiin, syrjäytymiseen, itsetuhoisuuteen tai väkivaltaisuuteen. Yhteiskunnan syrjivät käytännöt tukevat eriarvoistumisen prosessia ja polarisoitumista. (Castaneda ym., 2018, ss. 75; myös Attias & Brandsma, 2020)

Syrjinnän vaikutuksia nimenomaan mielenterveyteen on hahmoteltu vähemmistöstressiin käsitteen avulla. Vähemmistöstressi tarkoittaa kroonista stressitilaa, joka liittyy pitkäaikaiseen sosiaaliseen paineeseen vähemmistöryhmään kuulumisesta. Vähemmistöstressillä on epäedullisia vaikutuksia sekä fyysiseen että psyykkiseen terveyteen. Vähemmistöstressin syntyprosessi alkaa stressiä aiheuttavista tilanteista ja ympäröivän yhteiskunnan suunnalta välittyvistä asenteista (esim. oletukset, normit, ennakkoluulot, syrjintä, väkivalta). Nämä kokemukset aiheuttavat niitä kohtaavassa ihmisessä kuormittavia ajatuksia, tunteita ja reaktioita: esimerkiksi erilaisuuden tunnetta, toiseuden kokemusta, pelkoa leimautumisesta, varuillaanoloa, syrjintäkokemusten jatkuvaa toistumista mielessä tai identiteetin salaamista. Vähitellen ihminen alkaa ennakoida ja pelätä syrjintäkokemuksia, mikä vahvistaa stressitilaa. Viime kädessä vähemmistöstressi voi johtaa sisäistettyyn itsesyrjintään. Toistuvat syrjinnän kokemukset voivat myös johtaa posttraumaattiseen stressihäiriöön, joka voi oirehtia ahdistuksena, itsesyytöksinä ja masennuksena. (Tolonen, 2019; Karvinen & Venesmäki, 2019; Jaskari, 2020; Carter ym., 2017; Nousiainen, 2020, ss. 34–35; myös Makweri, 2020, ss. 50–51)

3.4 Kohti kulttuurista kohtaamista

Syrjintä ja yhdenvertaisuus ovat siis sekä yksilöiden, yhteisöjen että yhteiskunnan tason asioita. Kaikilla näillä tasoilla toistuu tavalla tai toisella kohtaamisen ja vuorovaikutuksen merkitys: tapahtuuko kohtaamista, millaista kohtaamista tapahtuu, mitkä ovat kohtaamisen vaikutukset, millaisia kohtaamisia erilaiset rakenteet mahdollistavat. Yhteiskunnan suunnalta on myös kehitetty erityistä väestösuhdepolitiikkaa, jolla pyritään nimenomaan edistämään myönteistä vuorovaikutusta ja luottamusta eri ryhmien välillä. Panu Artemjeff (2020, s. 68) kuvaa väestösuhdepolitiikkaa ja siihen liittyvää hyvien väestösuhteiden edistämistyötä ”rauhantyoiksi rauhan aikana”. Hyvillä väestösuhteilla tarkoitetaan (SM, 2014; Männistö, 2014):

- väestöryhmien välillä vallitsevia myönteisiä asenteita, luottamusta ja kunnioitusta
- pyrkimystä yhteistyöhön ja myönteiseen vuorovaikutukseen erilaisten ihmisten ja ryhmien välillä
- henkilökohtaista emotionaalista ja fyysistä turvallisuuden kokemusta esimerkiksi julkisissa tiloissa
- yhdenvertaisia mahdollisuuksia osallistua ja vaikuttaa.

Väestösuhdepolitiikan haasteena on edistää ja ylläpitää väestöryhmien välistä myönteistä vuorovaikutusta. Tässä työssä moninaisuuden kohtaamisella ja sitä edistävällä arkisella infrastruktuurilla nähdään olevan olennainen merkitys. Millaiset ovat fyysiset tilat, yhteiskunnan instituutiot sekä muodolliset ja epämuodolliset yhteisöt, jotka meitä ympäröivät? Helpottavatko ne osallistumista erilaisiin vuorovaikutustilanteisiin? Tukevatko ne ihmissuhteiden, sosiaalisen tuen ja yhteenkuuluvuuden tunteen syntymistä? Tausta-ajatuksena politiikassa tyypillisesti on, että väestöllisesti monimuotoisissa julkisissa tiloissa tutustutaan ja sopeudutaan erilaisuuteen, mikä puolestaan vähentää pelkoa ja ennakkoluuloja. (Timonen, 2020, ss. 149–153)

Tästä näkökulmasta moninaisia alueita yhdistävä bussilinja, yhtenä julkisena tilana, antaa herkullisen tilan tarkastella arkisia, hetkellisiä kohtaamisia ja pohtia tilanteisiin liittyviä mahdollisuuksia. Joukkoliikenteen sosiokulttuurisia käytänteistä ja kokemuksista on jonkin verran tehty tutkimusta. Jared Thomas (2009) tutki väitöskirjassaan joukkoliikennettä sosiaalisena ympäristönä. Työn tuloksissa kuvataan, kuinka matkustajat tyypillisesti kokevat sosiaalista ja

psykologista epämukavuutta joukkoliikenteessä. Syyksi nähdään vaikeus noudattaa itselle luontevaa etäisyyttä vieraiden ihmisten kanssa. Suuri osa hänen tutkimukseensa osallistuneista oli kehittänyt itselleen tätä ajatellen defensiivisiä toimintatapoja (esim. uppoutuminen lukemiseen tai musiikin kuunteluun). Tulokset osoittivat, että tyyppillisesti defensiivinen käytös ei kuitenkaan helpottanut epämukavuutta. Sen sijaan sosiaalinen kanssakäyminen toisten matkustajien ja henkilökunnan kanssa koettiin lieventävän epämukavuutta ja kohentavan sosiaalista ilmapiiriä.

Omassa artikkelissaan Reza Shaker (2021) kuvaa muslimitaustaisten nuorten toiseuttamisen kokemuksia Amsterdamin julkisessa liikenteessä. Hänen etnografinen aineistonsa valottaa epämukavuuden, ahdistuksen ja pelon tunteiden leimaamaa ilmapiiriä ja käytänteitä, joita hänen haastateltavansa ovat kohdanneet. Myös Lasse Koefoed, Mathilde Dissing Christensen ja Kirsten Simonsen (2017) ovat lähestyneet bussia kulttuurisen kohtaamisen tilana. Heidän kööpenhaminalaista bussilinjaa koskevassa tutkimuksessaan tuodaan esille, miten kehollisilla eleillä on painoarvoa sosiaalisissa erottautumisen ja toiseuttamisen käytännöissä. Myös tilan ristiriitainen luonne kuvastuu heidän tutkimuksessaan: toisaalta linjan kosmopoliittinen ja ”värikä” luonne koettiin positiiviseksi asiaksi; toisaalta tilaan ja kohtaamisiin liittyi postkolonialistista jännitteisyyttä.

Kulttuurinen kohtaaminen ymmärretään tässä opinnäytetyössä tilanteena, jossa esimerkiksi erilaisiin etnisyyksiin, kieliin, uskontoihin, symboleihin ja käyttäytymisnormeihin liittyvät käsitteet ja ilmentymät tulevat toistensa vaikutuksen piiriin. Kulttuuria ei siis määritellä tässä yhteydessä siten, että olisi olemassa tiettyjä selvärajaisia ja pysyviä ”kulttuuriryhmiä”, jotka olisivat sisäisesti homogeenisia tai joiden ”edustajille” voitaisiin määritellä selkeät omat kulttuuriset piirteet. Sen sijaan nojaan humanistiseen ja dynaamiseen käsitykseen kulttuurista, jonka mukaan yksilöä ei voi eikä tule tulkita ryhmäperusteisesti, tietyn ulkopäin määritellyn ryhmän edustajaksi. Yksilölliset taustat, arvot ja elämäntilanteet vaikuttavat siihen, millainen suhde ihmisellä on asioihin, joita kutsumme kulttuuriksi (esimerkiksi asenteet, uskomukset, kieli, käsitteet ja elämäntavat). Tästä näkökulmasta kulttuuri on tapa ajatella, reagoida ja toimia. Sitä siirretään esimerkiksi sukupolvelta toiselle, mutta sitä myös tuotetaan jatkuvasti uudelleen ja siten se myös uudistuu. Olemme arjessa jatkuvasti alltiina kulttuuriselle vuoro-

vaikutukselle kohtaamisten kautta. Samalla suhde itseemme, toisiin ja omaan kulttuuritaustaamme rakentuu tässä prosessissa. (vrt. Juntunen, 2020, ss. 12–16; Katisko, 2016, ss. 179–180)

4 Menetelmät

Tässä luvussa kuvaan opinnäytetyöprosessin metodologisia ja menetelmiin liittyviä valintoja. Alaluvussa 4.1 käyn läpi työn metodologista lähestymistapaa. Alaluvussa 4.2 esittelen tutkimusaineiston keräämisen ja analysoinnin vaiheita. Alaluvussa 4.3 kuvaan ja arvioin työhön liittyvää prosessia.

4.1 Lähestymistapa

Moninaisuuden kohtaamisen voidaan nähdä olevan ennen kaikkea kaupunkitiloja koskeva ilmiö. Kaupungissa asutaan tiheämmin ja kohtaamisia tapahtuu lähes väistämättä arjessa, kun on liikkeessä tässä julkisessa tilassa. Erityisesti, jos lähestymme moninaisuutta sen kulttuurisessa merkityksessä, voidaan todeta, että moninaisuus on Suomessa keskittynyt kaupunkeihin ja usein nimenomaan kaupungin tietyille asuinalueille (ks. Saukkonen, 2020; Saikkonen ym., 2018; Rasinkangas, 2014). Tällainen etninen eriytyminen on kansallisella tasolla poikkeuksellisen vahvaa Turun seudulla (Saikkonen ym., 2018, ss. 49–51). Julkisessa keskustelussa turkulainen Varissuon asuinalue on nostettu usein esimerkiksi suomalaisesta monikulttuurisesta lähiöstä (esim. Collin, 2009; Lehtinen, 2020). Lähiön monikulttuurinen arki ja historia on myös nähty tutkimuksellisesti kiinnostavana ilmiönä (mm. Juntunen, 2020).

Tämän työn kohteena olevan ilmiön (arkisen kulttuurisen kohtaamisen ja ulossulkemisen kokemukset joukkoliikenteessä) luonteen perusteella valikoin työn lähestymistavaksi tapaustutkimuksen (vrt. Eriksson & Koistinen, 2014). Empiirisen aineiston osalta löyhän tapausrajoituksen muodostavat kaksi Turun alueen bussilinjaa (numerot 32 ja 42) ja niiden yhdistämät kaksi monikulttuurista asuinalueita: yllä mainittu Varissuo (vuonna 2019 n. 9 000 asukasta) ja Pansio-Perno (v. 2019 n. 5 000 asukasta) (ks. Kuva 1). Vuonna 2019 vieraskielisen väestön osuus Varissuolla oli 52 % ja Pansio-Pernon asuinalueella 28 %. Vastaava luku koko kaupungin osalta oli 12 % (Tilastokeskus, 2020). Varissuolla käydään myös vilkkaasti muualta Turun seudulta: useat

monikulttuuriset yhdistykset ja kotoutumistyön toimijat ovat alueella aktiivisia, siellä sijaitsee moskeija, ja alueella järjestetään mm. suomen kielen opetusta. Pansiossa toimii mm. Suomen Punaisen Ristin ylläpitämä vastaanottokeskus. Lisäksi alueella sijaitsee monella tavalla monikulttuurinen Meyer Oy:n Turun telakka alihankkijaverkostoinen.

Kuva 1 Turun bussilinjat 32 ja 42 yhdistävät Varissuon ja Pansio-Pernon asuinalueet (Turun karttapalvelu, n.d.). Linjat kulkevat yhteen suuntaan n. 17 km matkan reitistä riippuen.

Tämä työ on laadullista lähestymistapaa käyttävä, tutkimuksellinen opinnäytetyö. Tarkasteltavaa ilmiötä pyritään ymmärtämään ennen kaikkea sen vaikutuksen kohteina olevien ja samalla siihen itse vaikuttavien ihmisten näkökulmasta: millaisia kokemuksia, ajatuksia, tunteita ja merkityksiä ihmiset ilmiöön liittävät. Työtä voi kuvailla tulkinnalliseksi, kulttuuritutkimukseen perustuvaksi tutkimukseksi, jossa tieto nähdään aikaan ja paikkaan kiinnittyvänä rakentamisen prosessina, jossa ihmiset kuvaavat ja antavat merkityksiä ympäröivälle todellisuudelle omista lähtökohdistaan käsin. Tavoitteena tästä metodologisesta näkökulmasta on kuvata ja lisätä ymmärrystä erilaisten kulttuuristen tietojen, näkemysten ja perustelujen yhtäaikaisesta läsnäolosta ilmiön raamien sisällä.

Olen valinnut tämän lähestymistavan toisaalta muotoiltujen tutkimuskysymysten sekä toisaalta opinnäytetyöprosessin monitieteellisen taustan (yhdistelmä psykologian, humanististen ja sosiaalitieteiden näkökulmia ja intressejä) perusteella. Koska tämä työ kiinnittyy laajempaan tutkimushankkeeseen ja tilaajaorganisaation yhdenvertaisuutta ja vuoropuhelua

edistävään käytännön työhön, siihen kytkeytyy myös mahdollisuus tehdä ilmiöön liittyvää vaikuttamistyötä. (vrt. Hämeenaho ym., 2018, ss. 7–13; Juuti & Puusa, 2020, s. 9–11) Näitä soveltavan tutkimuksen jatkoaskelia ei kuitenkaan raportoida tämän opinnäytetyön osana, vaikka tämä prosessi jatkuukin tätä raporttia kirjoittaessani.

4.2 Aineiston kerääminen ja analysointi

Työ rakentuu aineistolle, jonka olen kerännyt marras-joulukuussa 2020 neljässä eri haastattelutilanteessa kahdeksan eri ihmisen kanssa (ks. Taulukko 2). Haastattelin Varissuon ja Pansio-Pernon alueella alueilla asuvia tai niillä toistuvasti vierailevia ihmisiä, joilla on kokemusta turkulaisella joukkoliikenteellä matkustamisesta. Löysin haastateltavia ihmisiä pääasiallisesti kohdealueella toimivien yhdistysten kautta. Varissuon alueella avainkontaktini olivat Yhdessä-yhdistys ja sen ylläpitämä kulttuurienvälisyyttä edistävä kohtaamispaikka ”Intercultural Center” sekä Turun Tyttöjen Talon järjestämä Varissuon naiset -toiminta. Pansio-Pernon vastaava kontaktini on Me-talo, joka on yhteistoiminnallinen kohtaamispaikka alueen kaikille asukkaille, sekä talon tiloissa omaa ryhmätoimintaa järjestävä Sateenkaari Koto ry. Lisäksi löysin yhden haastateltavan Monikulttuurinen päivähoito, koulu ja koti ry:n toiminnan kautta. Yhdistys ei itse toimi kohdealueilla, mutta sen ryhmiin osallistuu ihmisiä ympäri Turku.

Taulukko 2 Haastattelutilanteiden yhteenveto

Päivämäärä	Haastattelu- muoto	Muut läsnäolijat tilanteessa	Yhteistyötaho
18.11.2020	Yksilöhaastattelu	Muita ryhmään osallistuvia ja ohjaaja	Monikulttuurinen päivähoito, koti ja koulu ry
26.11.2020	Ryhmähaastattelu	Ryhmään osallistuva ja ohjaaja	Sateenkaari Koto ry ja Me-talo Pansio
1.12.2020	Ryhmähaastattelu	Toimipisteen harjoittelija	Yhdessä-yhdistys ry
16.12.2020	Yksilöhaastattelu	-	Turun Tyttöjen Talo

Haastateltavien löytämistä varten laadin selkokielisen mainoksen (liite 1). Tarkoitukseni oli löytää haastateltavien joukkoon mukaan itse Suomeen muuttaneita tai maahanmuuttajataustaisia ihmisiä. Halusin kuitenkin tarjota haastattelun mahdollisuutta myös muulla tavoin

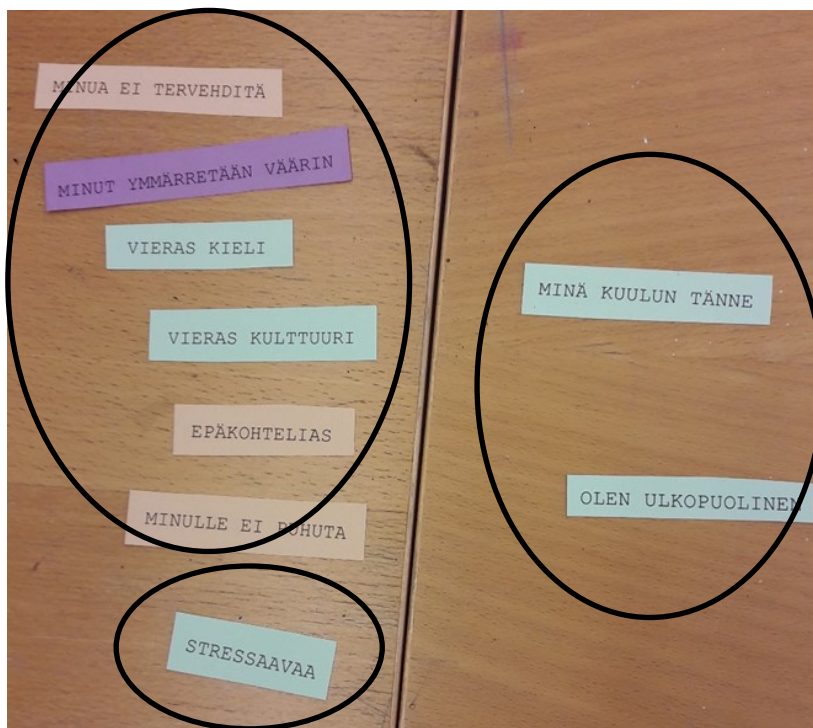
itsensä identifioiville ihmisille, jotka muutoin sopivat tutkimuksen rajauksiin ja kokivat aiheen itselleen merkitykselliseksi. Lähestymiskirjeessä ja muissa haastatteluja valmistavissa yhteydenotoissa en siis puhunut suoraan ”maahanmuuttajista” tai ”maahanmuuttajataustaisista”; sen sijaan päädyin mainoksessa muotoiluun, jossa puhutaan Turkuun muuttamisesta (”Miltä tuntuu muuttaa Turkuun muualta ja tutustua uuteen kotikaupunkiin bussilla matkustamalla?”). Päädyin tähän siksi, että kulttuurisen moninaisuuden ja syrjinnän teemat koskettavat hyvin monenlaisia vähemmistöryhmiä ja samaan aikaan – eritoten kaksisuuntaisen kotoutumisen näkökulmasta – kaikkia meitä suomalaisen yhteiskunnan jäseniä. Itse haastattelutilanteessa en pyytänyt ihmisiä määrittelemään itseään suhteessa omaan kulttuuritaustaan, mahdolliseen ”maahanmuuttajuuteen” tai ”vähemmistöasemaan”. Useat kuitenkin toivat omia juuriaan haastattelutilanteessa esille joko esitelleessään itseään tai vertaillaan bussikokemuksiaan Turussa suhteessa vastaaviin kokemuksiin toisessa maassa.

Keräämäni aineistoa rajasi myös kieli ja kommunikoinnin mahdollisuudet. Minulla ei ollut mahdollista saada tulkkia haastatteluihin mukaan, vaan kaikki haastattelut käytiin suomeksi haastateltavan äidinkielestä riippumatta. Kaksi haastatteluista oli yksilömuotoisia. Toisessa yksilöhaastattelussa oli kuitenkin muita kyseiseen ryhmätoimintaan osallistuvia läsnä. Kaksi muuta haastattelua olivat ryhmämuotoisia ja näissä molemmissa oli paikalla ihmisiä, jotka eivät olleet varsinaisia haastateltavia. Tilanteissa, joissa oli useita ihmisiä läsnä, käytettiin myös jonkin verran muita kieliä, kun haettiin esimerkiksi sopivaa sanaa tai ilmaisua tai tiivistettiin tai kommentoitiin suomeksi käytyä varsinaista haastattelua.

Haastattelujen tarkoitus oli päästä käsiksi itse kohtaamistilanteiden kuvailun lisäksi ihmisten niihin liittämiin merkityksiin ja tunteisiin. Tästä syystä päädyin keräämään aineiston nk. syvähaastatteluihin, joiden aikana kuitenkin pyrin käymään tietyt aiheet läpi (ks. haastattelurunko liitteessä 2). Halusin antaa haastateltaville mahdollisuuden lähestyä aihetta, varsinkin tilanteen alussa, oman ymmärryksensä mukaisesti sekä itselleni mahdollisuuden siirtyä kohti valittuja teemoja joustavasti tilannetta tunnustellen. En myöskään halunnut tehdä tarkkoja ennakko-oletuksia siitä, kuinka haastateltava ymmärtää tietyn (suomenkielisen) käsitteen tai kysymyksen sanamuodon (ks. teema- vs. syvähaastattelu; Tuomi & Sarajärvi, 2009, ss. 75–77).

Lisäksi käytin haastatteluissa sanakortteja herättämään keskustelua ja tukemaan kommunikointia tilanteessa, jossa keskustelua käytiin mahdollisesti muulla kuin haastateltavan äidinkiellällä. Korttien avulla pyrin herättelemään haastateltavaa refleктоimaan asioita, joita hän oli saattanut pitää itsestään selvinä tai joita hänen ei muusta syystä tulisi spontaanisti sanallistettua. Valikoin sanat tai lyhyet lauseet kortteihin tutkimuskysymysten ja kirjallisuuden pohjalta (mm. Hänninen & Poikela, 2016; Thomas, 2009; Artemjeff, 2020; Koefoed ym., 2017). Pyrin muotoilemaan ilmaisun mahdollisimman tiiviiksi ja selkokielisiksi (ks. sanakortit liitteessä 3).

Haastattelutilanteessa pyysin haastateltavia valitsemaan pakasta kortteja, jotka kuvaavat heidän omia kokemuksiaan bussilla matkustamisesta Turussa. Jos tuntui, että toinen halusi sanoa lähes jokaisesta kortista jotain, pyysin haastateltavaa valitsemaan joukosta 3–5 tärkeintä (ks. Kuva 2). Korttien pohjalta haastateltava lähti avaamaan sanaan liittyviä kokemuksia tai yksittäisiä muistoja. Jatkokysymysten avulla saatoin ohjata keskustelua konkreettisiin tapahtumiin (esim. ”anna tästä esimerkki”) tai tapahtuman herättämiin ajatuksiin ja tunteisiin (esim. ”millainen olo siitä tuli?”). Varsinaisia korttivalintoja tärkeämpiä minulle olivat teemat, jotka syntyneessä keskustelussa esille nousivat.

Kuva 2 Esimerkki sanakorttien käytöstä. Tilanteessa keskustelu keskittyi kolmen aihekokonaisuuden ympärille.

Kestoltaan haastattelutilanteet olivat puolesta tunnista tuntiin viiteentoista minuuttiin. Nauhoitin haastattelut ensimmäistä lukuun ottamatta ja valokuvasin sanakorttivalinnat. Kirjoitin keskustelut puhtaaksi mahdollisimman pian tilanteiden jälkeen. Sisällytin litterointiin mukaan tilanteessa mukana olleiden ei-haastateltavien kommentteja, jos ne veivät keskustelua uuteen suuntaan tai ne tuntuivat muutoin olennaisilta. Lisäksi asennoilla, eleillä ja äänensävyillä alleviivattiin tai kuvattiin asioita monesti haastattelutilanteissa hyvin elävällä tavalla, ja sisällytin myös näihin liittyviä merkintöjä litterointitekstiin.

Laadullisessa sisällönanalyysissa keskityin aineistossa esiin nouseviin teemoihin, niiden toistuvuuteen ja niihin liitettyihin yhteyksiin (vrt. sisällönanalyysi teoreettisena kehyksenä; Tuomi & Sarajärvi, 2009, s. 91). Työskentelytapoina analyysissa käytin pelkistämistä, teemoittelua ja hermeneuttista tulkintaa. Pyrin prosessissa muodostamaan aineistosta tiettyjä merkityskokonaisuuksia tutkimuskysymysten, aineiston toistuvan läpikäymisen ja tietoperustaan nojaten. (vrt. Tuomi & Sarajärvi 2009, ss. 91–100; Puusa 2020, ss. 146–156)

4.3 Opinnäytetyön prosessi ja sen arviointi

Opinnäytetyön aihe muotoutui tilaajan kanssa käydyissä keskusteluissa kevään ja kesän 2020 aikana. Alun perin ajatukseni oli toteuttaa työ voimakkaammalla etnografisella ja fenomenologisella otteella, jossa kenttätyöllä, havainnoinnilla ja omakohtaisen (matkustus) kokemuksen kuvailulla ja analyysillä olisi ollut suurempi painoarvo. Lisäksi matkustajahaastatteluja oli tarkoitus täydentää muutamilla kuljettajahaastatteluilla. Metodologisesti alkuperäinen ajatus näkyy työssä edelleen siinä, kuinka sen keskiössä on pyrkimys ymmärtää toimijoiden omasta maailmasta lähtöisin rakentuvaa todellisuutta. Samoin rakennan työn näkemykselle, kuinka toisaalta ihmiset ovat sosiaalisen maailman vaikutuksen kohteita ja kuinka toisaalta he itse tuottavat sosiaalista todellisuutta. Vaiheittain työ muokkautui aineistonkeruun osalta alkuperäistä suunnitelmaa suppeammaksi. Lisäksi lopputuloksessa on kenties hermeneuttisella ajattelulla ja aiemman tutkimuksen muodostamalla esiyymmärryksellä suunniteltua suurempi rooli (vrt. Tuomi & Sarajärvi, 2009, ss. 31–35; Puusa & Juuti, 2020, ss. 71–74).

Yllä kuvattuun muutokseen vaikutti ennen kaikkea Turun seudun koronaepidemiatilanne, joka aineiston keruuprosessin aikana huononi nk. leviämisvaiheeseen. Toisaalta mukana oli myös työn rajaamiseen liittyviä tietosiakin valintoja. Korona näkyi prosessissani monellakin tapaa:

se vaikutti tutkimuskohteena olevaan ilmiöön (esim. bussilla matkustaminen ja siihen liittyvät käytännöt), haastateltavien tavoittamiseen (mm. ryhmätoimintaan liittyvät rajoitukset) sekä itse haastattelutilanteisiin (mm. maskinkäyttö/-käyttämättömyys ja koronasta puhuminen osana haastattelua).

Halusin haastatella ihmiset kasvokkain, koska toisaalta osa haastattelusta rakentui sanakorttien kanssa työskentelylle ja toisaalta yhteisessä kommunikoinnissa saattoi ilmetä haasteita. Lisäksi halusin kasvokkaisella kohtaamisella rakentaa tilanteessa luottamuksellista ilmapiiriä, jolloin myös negatiivisia tai ristiriitaisia kokemuksia ja ajatuksia voisi ehkä nousta helpommin keskusteluun. Suunnitelmani mukaan päätin aineistonkeruuvaiheen joulukuussa. Käytännössä minulla ei tämän jälkeen olisi ollut mahdollisuksiakaan tavoittaa uusia haastateltavia, koska alueen avoin ryhmätoiminta käytännössä pysähtyi joulukuun alussa uusien viranomais määräysten ja -suositusten vuoksi.

Ratkaisu toteuttaa haastattelut kasvokkain ja osin aika epämuodollisissa ryhmätilanteissa toimi mielestäni hyvin. Ryhmämuotoisissa haastatteluissa käytiin vilkasta keskustelua, jossa tuotiin esille sekä yhtenäisiä näkemyksiä ja vertaiskokemuksia että toisistaan poikkeavia kokemuksia ja tulkintoja. Lisäksi ryhmä antoi monessa tilanteessa haastateltavalle tukea vieralla kielellä kommunikointiin. Niukinta keskustelu oli juuri toisessa yksilöhaastattelussa, jonka kävimme kaksin eikä tällaista mahdollisuutta ryhmän tukeen ollut. Toisessa varsinaisessa ryhmähaastattelussa pohdin, tuliko yhden osallistujan ääni (hänelle) riittävällä tavalla kuuluviin. Toisaalta sekä tilanteen alussa käyty lämmittelevä esittäytymiskierros että yksilöllisesti toteutettu ”sanakorttitehtävä”, sen läpikäyminen ja lopun toivekierros antoivat hänelle kuitenkin mahdollisuuden ilmaista ne asiat, jotka hän halusi tilanteessa tuoda esille.

Tämän työn tekemisessä on ohjenuorana ollut hyvä tieteellinen käytäntö. Olen pyrkinyt tässä luvussa avaamaan lukijalle prosessin eri vaiheita, tekemiäni valintoja ja niiden perusteita. Olen koko prosessin ajan pyrkinyt tarkentamaan työn fokusta ja tekemään ratkaisuja tämän fokuksen sisäisen johdonmukaisuuden perusteella. (vrt. Tuomi & Sarajärvi, 2009, ss. 132–143).

Lisäksi työn prosessin eri vaiheita on tarkasteltu kolmen ”ulkopuolisen” tahon toimesta. Työelämäedustajan kanssa olemme hahmotelleet tutkimusaihetta ja -asetelmaa. Kävimme läpi

haastattelurunkoa ja sanakortteja ennen haastattelukierroksen aloittamista. Pidin hänet ajan tasalla aineistokeruun etenemisistä ja matkan varrella esille nousseista haasteista. Lisäksi olen esitellyt tutkimusasetelmaa ja työn alustavia tuloksia PUTSPACE-hankkeen tutkijaverkostolle. Aihe on koettu siellä tärkeäksi ja mielenkiintoiseksi. Osa akateemisen yhteisön jäsenistä on tutkinut samantyyppisiä aiheita. Yhteistyö jatkuu tämän opinnäytetyön jälkeen. Lisäksi olen esitellyt työn edistymistä omassa opinnäytetyöryhmässäni Hamk:n käytänteiden mukaisesti.

Haastateltaville olen kertonut avoimesti tutkimuksen luonteesta ja haastatteluaineiston käytöstä osana omaa opinnäytetyötäni. Samoin kerroin, että tulen mahdollisesti esittelemään työn tuloksia tahoille, joilla on mahdollisuus vaikuttaa mahdollisiin epäkohtiin ja kehittämissajatuksiin keskustelun aiheeseen liittyen. Heidän sitaattejaan voidaan esittää tällaisissa yhteyksissä, mutta ilman yhteyttä heidän oikeisiin nimiinsä. Tämän periaatteen mukaan seuraavassa luvussa esitetyt sitaatit on ”riisuttu” yksilöivistä tiedoista ja käytän H+numero-tunnisteita haastatelluista. Koin että haastatteluissa vallitsi lämmin ja vapaamuotoinen ilmapiiri. Toki tilanteisiin vaikutti moni muukin seikka: tapasin useimmat ihmiset ensimmäistä kertaa itse haastattelutilanteessa, olin heille suhteellisen vieras ihminen, edustin valkoista kantasuomalaista naista, tilanne rakentui pitkälti minun antamistani raameista käsin ja haastattelu käytiin minun omalla äidinkielelläni.

5 Tulokset

Tässä luvussa kuvaan ja tulkitsen työn tuloksia kuuden haastatteluaineistosta keskeisiksi nousseen teeman kautta: tunnelma bussissa, positiiviset kohtaamiset bussissa, jännitteet bussissa, vuorovaikutuksen käytännöt, osallisuus ja toimijuus sekä toiveet.

5.1 Yleinen tunnelma bussissa

Haastateltavat puhuivat bussilla matkustamiseen liittyvästä turvallisuuden (tai turvattomuuden) tunteesta monessakin eri merkityksessä. Tunteeseen saatettiin viitata liittyen esimerkiksi bussikaluston kuntoon tai kuljettajien ajokäyttäytymiseen, joita arvioitiin (liikenne)turvallisuuden näkökulmasta. Jossain yhteyksissä haastateltavat puhuivat myös

bussijärjestelmään liittyvästä luottamuksesta tai jatkuvuudesta (esim. bussit kulkevat ajalaan ja linjan reitin mukaisesti) viitatessaan turvallisuuteen. Olennaisempaa kuitenkin tämän opinnäytetyön kannalta on, mitä bussissa tapahtuviin sosiaalsiin tilanteisiin ja tässä sosiaalisessa ympäristössä esiin nouseviin tuntemuksiin, haastateltavat toivat esille. Tästä näkökulmasta useissa haastateltavien puheenvuoroissa bussi näyttäytyi melko turvallisena, jopa miellyttävänä ja rentona tilana.

Mulla on rento olo aina bussissa. [H1]

Tunnen olevani turvassa bussissa. [H2]

Tilassa ei tarvinnut pelätä esimerkiksi suoraa fyysistä väkivaltaa tai häirintää. Toisaalta yksi haastateltava mainitsee, että jotkut tilanteet ovat saattaneet tehdä särön pääosin psykisesti turvalliseen oloon ja ilmapiiriin.

[Kotimaassani] minä käytin vain taksia. Joskus miehet häiritsevät [siellä] naisia bussissa. Siksi naiset eivät halua mennä bussilla. Miehet ovat epäkohteliaita. Ei kaikki, mutta jotkut. Se on epäturvallista. Täällä ei ole sama ongelma. Täällä bussi on turvallinen paikka. [H3]

Kyllä mulla on turvallinen olo bussissa. Yleensä. Välillä on sellainen olo, että nyt meni liian läheltä. [H4]

Aiemmissa tutkimuksissa on tuotu esille, miten julkisessa liikenteessä tungos tai hankaluus noudattaa itselle luontevaa ”läheisyusetikettiä” vieraiden ihmisten kanssa voi aiheuttaa matkustajilla sosiaalista epämukavuutta ja stressiä (mm. Thomas, 2009). Haastateltavien puheessa etäisyyttä ja läheisyyttä bussissa peilattiin ennen kaikkea suhteessa (suomalaiseen) kulttuuriin (ks. alaluku 5.4) sekä, kenties korona-ajan erityispiirteenä, hygieniaan. Eräs haastatelluista kuitenkin kertoi, miten hän säätelee tietynlaista sosiaalista epämukavuutta bussilla luomalla itselle oman tilan.

Kun on näitä bussietikettiin liittyviä ongelmia, niin onneksi on keksitty kuulokkeet. Sit-
ten vaan kuulokkeet korviin. Bussimatka on mulle semmonen, että mä saan kaksi ker-
taa päivässä hetken, jolloin mä saan olla yksin ja kuunnella mun omaa musiikkia
itsekseni. Ei tarvi olla kontaktissa kenenkään kanssa. Vaikka juttelu ihmisten kanssa on
kivaa, niin ei sitä aina jaksa. [H4]

Eräs toinen haastateltava taas kuvasi, miten vieraan ihmisen asettuminen omaan läheisyy-
teen bussissa voi tuntua stressaavalta eritoten vasta maahan muuttaneen näkökulmasta.

Joskus kun matkustan yksin bussissa ja joku istuu minun viereeni, minulle tulee stressi.
Ajattelen että jos he alkavat puhumaan minulle, minun on vaikea vastata, koska en
puhu suomea kovin hyvin. Ja minä olen ujo enkä halua puhua suomea. Mutta joskus, ei
koko ajan. [H3]

Joskus bussiin tulee ihmisiä, jotka ovat juoneet alkoholia. Minulle tulee siitä stressi. Us-
kon, etteivät he tee mitään. Nyt olen tottunut. [H3]

Toisissa puheenvuoroissa bussi näyttäytyi taas potentiaalisesti hyvinkin turvattomana tilana,
jossa itse tai oma läheinen voi olla alttiina toisten matkustajien arvioiville katseille. Kokemuk-
seen tällaisesta katseesta tai katsomisesta saattoi liittyä pelkoa ja ajatuskulkuja liittyen lei-
mautumiseen, syrjintään ja jopa väkivaltaan: kuinka muut tulkitsevat ihmisten ulkoista
olemusta ja arvioivat toista sen perusteella. Ajatukset saattoivat tilanteissa yhdistyä esimer-
kiksi henkilökohtaisiin (esim. muualla koettu rasistinen teko) tai mediassa uutisoituihin ta-
pahtumiin (esim. vuoden 2017 puukotus Turussa).

Välillä mua pelottaa [liikkua bussilla], jos kuulen vaikka, että jossain on tehty joku rais-
kaus. Mä katson, että ”toivottavasti ei ole maahanmuuttaja, toivottavasti ei ole maa-
hanmuuttaja, ...”. Koska sen jälkeen tulee paljon mustasukkaisuus [ennakkoluuloisuus]
ja ilkeys. Tulee sellainen pelottava olo, että tekeekö joku takaisin [kostaa] meidän lap-
sille. [H5]

Minun mies näyttää vähän erilaiselta. Hän näyttää arabialaiselta. Joskus ihmiset katsoo
häntä. Se vähän stressaa minua. [H3]

5.2 Positiiviset kohtaamiset bussissa

Positiiviset sosiaaliset kokemukset liittyivät haastateltavien muistoissa yleensä aika pieniin tapahtumiin ja hetkellisiin kohtaamisiin. Näihin hyviin kokemuksiin saattoi esimerkiksi kytkeytyä auttamista tai avun saamista.

Kerran menin vähän busseissa sekaisin. Oli ilta ja menin bussiin numero 13. Se oli uusi bussilinja minulle enkä tiennyt missä olin. Jäin bussiin [kun se pääsi päätepysäkille] ja sanoin kuljettajalle, että minä olen väärässä bussissa. Hän sanoi, että voin jäädä bussiin ja mennä takaisin keskustaan. Ja kun me tulimme keskustaan, minä vaihdoin linjaa. Hän auttoi. [H3]

Joskus kun mulla oli lastenrattaat ja mulla oli kaksi lasta, niin minuakin autettiin melkein aina, jos en saanut itse laitettua rattaita bussiin. [H6]

Yks päivä minäkin autoin vanhaa rouvaa. Hän kiitti minua. [H5]

Kuskit on kyllä yleensä aika kivoja. Että jos sä pyydät, niin kyllä ne sitten auttaa sua jäämään oikeassa paikassa pois, jos et tiedä. Mä oon ainakin joskus kysynyt. [H2]

Positiiviseen kohtaamiseen ei välttämättä tarvinnut liittyä tekoa. Myös yksittäisillä ystävällisillä sanoilla, hymyllä tai pienellä eleellä koettiin olevan yhteys omaan hyvän oloon ja turvallisuuden tunteeseen, joka tilanteessa heräsi. Haastateltavat kuvasivat, kuinka positiiviseksi koettu tilanne saattoi heijastua myös omiin ajatuksiin ja toimintaan sekä muiden reaktioihin.

Minä muistan, kun olin joskus ihan väsynyt ja ihan näin [näyttää apealta ja menee kumaraan]. Ja sitten joku hymyili minulle [bussissa] ja sanoi: Aah, [haastateltavan nimi]! Ja minä ajattelin, että tämä oli viesti minulle, että tänään minun pitää muistaa hymyillä. Jos sinä hymyilet, menee muutama sekunti ehkä, ja sitten minäkin hymyilen. [H6]

Tulee turvallinen olo bussissa, jos joku hymyilee. Tulee sellainen olo, että olemme yhdessä. Sellainen hyvä olo tulee. Jos joku nauraa tai tervehtii edes. [...] Kerran näin bussissa [tutun] ja hän jutteli ja tuli niin hyvä olo. Ja heti kun puhuu suomea, muille [matkustajille] tulee hyvä mieli. Ihmiset ei katso niin pahasti. Ehkä pitäisi ottaa huivi pois, he ei silloin tiedä, olenko amerikkalainen vai intialainen. [H5]

Kuten edellinen sitaatti kuvaa, erilaisuuden kokemukset ja syrjinnän pelko saattoivat olla läsnä myös ensisijaisesti positiiviksi koetuissa tilanteissa. Alla eräs haastateltava taas kuvaa kaksi tilannetta, jotka ulkopuolinen olisi saattanut tulkita rasistisiksi. Haastateltavan puheessa kokemukset näyttäytyivät kuitenkin ennen kaikkea hauskoina tilanteina, joissa erilaisuus avasi mahdollisuuden jaetulle huumorille.

Me oltiin kerran tulossa 30 somalin kanssa Pansiosta. Olimme olleet jalkapalloa pelaamassa. Bussissa kuskina oli yksi tuttu. Hän sanoi meille: ”Ei noin monta n***iä mahdun bussiin. Puolet ehkä vois mahtua.” Hän oli hauska, hyvä kaveri. Me naurettiin. Ei tarkoittanut mitään pahaa. [nauraa] Aina me joukkueen kanssa tultiin [ilta]kymmenen jälkeen Pansion bussilla. Kerran se bussi oli ihan tyhjä. Meidän lisäksi siellä oli yksi kaveri, jolla oli kaljakassi. Yhtäkkiä hän heräsi ja katseli ympärilleen. ”Missä mä oikein olen?” Koko bussi oli täynnä meikäläisiä. ”Olenko mä Suomessa?”, hän ihmetteli. Se oli hauska juttu. [nauraa] [H1]

5.3 Jännitteet ja konfliktit bussissa

Haastateltavat kuvasivat myös ihmisten välisiä jännitteitä ja konflikteja bussimatkustamiseen liittyen. Tilanteet saattoivat saada monenlaisia ilmiäsuja (sanaton jännite vs. avoin aggressiivinen käytös) ja lopputulemia (esim. toisen osapuolen joustaminen, poliisin tai muun ulkopuolisen henkilön väliintulo). Nämä tilanteet herättivät monenlaisia tunteita sekä itse tilanteessa että sen jälkeen: stressiä, vihaa, surua ja pelkoa. Stressaavaa saattoi olla kokemuksessa esimerkiksi se, ettei ollut kokenut tullessa tilanteessa kuulluksi.

On stressaavaa, kun kuljettaja ei kuuntele. Ei halua ymmärtää. [H7]

Jännitteiset tilanteet esimerkiksi toisten matkustajien kanssa saattoivat tuntua painostavilta. Useissa tilanteissa katse tai toisen hiljaisuus näyttäytyivät toisen tietoisina valintoina sulkea ulos ja kieltäytyä kontaktista. Tapahtumat herättivät ajatuksia toisen ennakkoluulojen ja syrjinnän kohteena olemisesta. Alla olevassa, jälkimmäisessä sitaatissa kuvastuu myös voimattomuus ”passiivisen” hiljaisuuden edessä: tilanteessa avoin aggressiokin toisen puolelta olisi tuntunut ehkä helpommalta kohdata.

Matkustajat on joskus ilkeitä. Ne kiusaa ja käyttäytyy rumasti. Yksi nainen tulee usein samaan bussiin minun kanssa. Aina hän katsoo minua ilkeästi. Ei sano mitään. Ajattelen: ”Ei se mitään, ihmiset on erilaisia”. [H7]

Jos on lapsia paljon rattaissa, kaikki [matkustajat] katsoo niin vihaisesti. He luulee, että me ollaan kaikki sosiaalinen asiakkaita. Mä luulen. Ei ole mukavaa, jos joku katsoo niin ennakkoluuloisesti [...] Kerran mä olin bussissa mun lapsen kanssa ja hän oli pahalla tuulella, hän kiukuttelee ja kiukuttelee. Ja kaikki katselee niin ihmeissään. Katsoo tälleen [katsoo minua vihaisesti]. Ei sano mitään. Parempi olisi, kun sanoisi jotain. Sitten voisin vastata. Tulee sellainen olo, että harmittaa. Miksi olen tällaisessa maassa, jos ihmiset eivät ole kohteliaita? Miksi meidän maassa on sota? Miksi me olemme täällä? [H5]

Kenties konkreettisin esimerkki ulossulkemisesta oli erään haastateltavan kuvaama kokemus siitä, kuinka hänet jätettiin pysäkille, koska hän edusti kuljettajan silmissä ”heikäläisiä”.

Tunnen yhden bussikuskin. Kerran hän jätti mut pysäkille pysähtymättä. Bussi oli melkein tyhjä. Mä näytin kortilla merkkiä. Hän ei pysähtynyt. Mä tiedän: hän ei tykkää heikäläisistä. Hän katsoi vain toiseen suuntaan. [H1]

Haastateltavat olivat kohdanneet bussissa myös avointa aggressiivista käytöstä, ennen kaikkea huutamista. Tarinoissa huutajana toimi tyypillisesti bussinkuljettaja. Myös muut matkustajat saattoivat huutaa tai puhua aggressiivisesti. Yhdessä tarinassa myös haastateltava ja tämän mukana ollut ystävä olivat käyttäytyneet aggressiivisesti tilanteessa, jossa kuskin kanssa oli tullut riitaa vaihtorahoista.

Kerran olin tulossa bussilla keskustasta Varissuolle päin. Bussiin oli tulossa nainen, jolla oli kaksi isoa mustaa säkillistä tavaraa. Kuski ei meinannut päästää sitä sisään. Nainen halusi tulla keskiovista ja sanoi kuski, että tulee sitten maksamaan, kun on päässyt sisään. Kuski yritti heittää sen naisen pois bussista ja huusi sille, että ”tää ei ole mikään muuttoauto!” Se oli outoa. Mä uskon, että siinä tilanteessa oli vähän rasismia mukana. Naisella oli vähän tummempi iho. Musta ainakin tuntu [siltä] siinä tilanteessa. Miten voi olla niin ilkeä kuski! Se huusi koko ajan sieltä edestä, että ”nyt lähdet pois, tää ei oo mikään muuttoauto”. Kukaan muu bussissa ei reagoinut siihen. Ei kukaan. Oli ruuhka-aika ja ihmisiä oli tosi paljon. [H2]

Olin bussissa pienen lapsen kanssa. Kyytiin tuli mummo. Omassa kulttuurissa kunnioitetaan vanhoja ihmisiä ja tarjosin mummolle istumapaikkaa, annoin hänelle tilaa. Mummo suuttui. Hän sanoi, että ei ole vanha eikä tarvitse istumapaikkaa. Sanoin että halusin olla kunnioitettava, koska hänellä on harmaat hiukset. Mummo rupesi huutamaan minulle ja kiroili. Kukaan bussissa ei tullut tilanteessa väliin. [H7]

Kuten kahdesta edellisestä sitaatista käy ilmi, negatiivisiksi koetuissa tilanteissa saattoi olla läsnä syrjintään, rasismiin ja erilaisiin kulttuurisiin tulkintoihin liittyviä elementtejä. Samoin sitaateissa kuuluu, kuinka muiden läsnäolijoiden hiljaisuudella tai tekemättä jättämisellä on koettu olleen tilanteissa painoarvoa. Puhe siitä, ettei kukaan ulkopuolinen ”reagoinut” tai ”tullut väliin”, antaa viitteitä siitä, että puuttuminen olisi voinut tehdä kokemuksesta erilaisen – ehkä oikeudenmukaisemman. Haastateltavat kuvasivat myös tilanteiden aiheuttamaa huonoa oloa. Ajatukset saattoivat yhdistyä siihen, kuuluuko itse tähän maahan ollenkaan tai haluaako bussia enää jatkossa käyttää. Tilanne ja siihen liittyvä tapahtumapaikka saattoivat myös jäädä kummittelemaan mieleen pidemmäksi aikaa.

Oli ilta ja olin matkalla 3-vuotiaan poikani kanssa bussilla keskustasta kotiin. Lapsi oli rattaissa ja kiukutteli ja itki. Yhtäkkiä kuljettaja pysäytti bussin ja huusi: ”Pysäytä itku tai lähdet pois”. En voinut tehdä mitään. Vanhemmat tekee parhaansa, mutta aina ei voi lapsen itkua pysäyttää, kun sen ikäinen kiukuttelee. Silloin oli ilta ja lapsi väsynyt. Bussissa oli muita ihmisiä, mutta he eivät sanoneet mitään. Muistan tapauksen aina kun näen paikan, johon kuljettaja pysähtyi. Minulle tuli tapahtuneesta tosi huono olo ja stressiä. [H7]

Olin ennen epidemiaa bussissa neljän lapsen kanssa. Isoin tyttö oli istumassa esikoululaisen kanssa. Mä olin pienten kanssa. Pieni tyttö ja poika istui rattaissa. Poika halusi syliin. Hän seiso i penkin vieressä ja sanoin, että tule istumaan viereen. Sitten bussikuljettaja katsoi ja kaikki matkustajat katsoi – **niin** vihaisesti. Ja bussikuljettaja huusi: ”Pidä huoli lapsesta!”. Mä sanoin että ”Poika on sylissä, ei haittaa.” Ja mä ajattelin, että parempi etten tule enää ikinä bussiin. [H5]

Suurimmissa osassa kuvattuja tilanteita aggressiiviseksi ja törkeäksi kuvatun käytöksen kohteena oli aikuinen, joko haastateltava itse tai toinen matkustaja. Jossain tilanteissa kohteena oli kuitenkin lapsi. Nämä tilanteet herättivät voimakkaita tunteita – oli sitten kyseessä oma tai itselle tuntematon lapsi.

Olin menossa 6-vuotiaan lapseni kanssa bussiin. En maksanut lapsesta, koska hän oli alle 7-vuotias. Kuljettaja pysyi paikallaan ja huusi: ”Tule maksamaan”. Sanoin, että lapsi on 6-vuotias, joten hän ei tarvitse lippua. Kuljettaja huusi, että ei usko: ”Lapsi on niin iso”. Sanoin että ”Usko äitiä”. Kuski huusi: ”Näytä sitten henkilökortti”. Sanoin, ettei minun tarvitse näyttää. Kuski huusi lapselle: ”Tyttö, tule tänne! ”. Tyttö meni ja sanoi, että on eskarissa ja kertoi, missä eskarissa hän on. Kuski sanoi: ”Näytä hampaat!”. Tyttö näytti. Kuski sanoi: ”Kaikki on rautahampaaita”. Kuski oli tosi törkeä [...] Tilanne jatkui pitkään ja bussi seiso i paikallaan. Ihmisetkin tulivat väliin. He huusivat kuskille: ”Aja!”, ”Päästä lapsi bussiin!” [H7]

Oon nähnyt sellaisia tilanteita, että kuski ei ota lasta kyytiin, kun se on menossa kouluun. Ja ajattelen, että nyt se lapsi myöhästyy koulusta. En usko, että se lapsi haluaa varastaa sen palvelun sulta. Mä en ymmärrä, miksi täytyy tehdä siitä sellainen juttu. Se on käsittämätöntä. [H4]

5.4 Bussikulttuurin vuorovaikutuksen käytännöt

Turkulaisesta bussikulttuurista ja siihen liittyvistä tavoista haastateltavat puhuivat paljon. Linjoilla 32 ja 42 ei suoraan koettu olevan omia kulttuurisia käytänteitä, vaikka linjaa kuvattiinkin ”värikkääksi”. Ryhmähaastatteluissa pohdittiin myös kulttuurisia eroja suomalaisten kaupunkien ja eri maiden välillä.

Esimerkiksi kotimaassa, jos sä oot bussissa ja joku sua vanhempi tulee, sun pitää nousta. Se on **pakko** meille. Suomessa voi käydä niin että jos 80-vuotias tulee, niin 12-vuotias ei anna sille tilaa. Kaikki katsoo vaan. Esittää ettei ne näe. Mut mä nousen ja sanon: ”ole hyvä, istu”. Mä aina teen. Koska mä oon oppinut sen kotimaassa. [H1]

[Kaupungissa jossa ennen asuin Suomessa] vanhat rouvat aina tervehti. Tutut ja vieraat. Turussa on erilainen tapa. Ehkä siksi että mä käytän huivia, [siellä] mä en käyttänyt. Voi olla, että he on heti mustasukkaisia [ennakkoluuloisia], että tuo on muslimi. En tiedä. Mutta Turussa edes vanhat ihmiset ei keskustele. Turussa ollaan enemmän ilkeitä. Täällä katsotaan enemmän nenä pystyssä, että ”minä olen koko maailman presidentti”. [H5]

Bussissa tapahtuvan vuorovaikutuksen ja siihen liittyvien käytäntöjen olennaisina osasina näyttäytyivät usein juuri istuminen, tervehtiminen, juttelu sekä ilmeet ja eleet. Kokemukset ja niihin liittyvät odotukset vaihtelivat haastateltavasta toiseen. Kokemuksen luonne saattoi olla myös tilannesidonnaista tai liittyä vuorovaikutustilanteen toiseen osapuoleen.

Kuljettaja aina tervehtii minua, vaikka olen aamulla vähän unessa ja itse unohdan tervehtiä. Sitten minäkin tervehdin. [H6]

Ehkä yksi tai kaksi kuljettajaa tervehtii [...] Matkustajat ei puhu. He luulevat, ettei me osata suomea. Ehkä mummot voi tervehtiä, jos on lapsi mukana. Niin lapselle puhuu. [H7]

Jos esimerkiksi vanha ihminen puhuu minun kanssa, se on hyvä asia. [H3]

Haluaisin olla yhdessä muiden kanssa [bussissa]. Haluaisin, että kaikki olisi ystävällisiä. Välillä mulla on sellainen olo, että ymmärrän, että täällä on erilainen kulttuuri. Se auttaa vähän. [H5]

Myös omat tulkinnat käytänteistä ja niiden taustasyistä vaihtelivat myös. Esimerkiksi hiljaisuus sai haastateltavien puheessa hyvin erilaisia merkityksiä. Ikäväksi koetun käytöksen aiheuttamasta mielipahasta oli helpompi selvittää, jos sitä selitti itselleen esimerkiksi juuri suomalaisen kulttuurin piirteiden tai yhden ihmisen poikkeavan käytöksen kautta.

Kukaan ei puhu toisille ihmisille, se on kohtelias. [H8]

Kun tulin Suomeen ja matkustin bussilla, ajattelin ensin, että kaikki ihmiset ovat ilkeitä tai sairaita. He eivät puhu tai tervehdi. Nyt olen tottunut siihen. Ajattelen että suomalaiset ovat tällaisia. Olen hyväksynyt sen. [H7]

Omassa kulttuurissa, kun menee bussiin, toinen istuu viereen, hän keskustelee ja matka menee nopeasti. Täällä ensinnäkin ne ei istu sun viereen. Tai jos istuukin, hän istuu näin [kääntää selän minua päin]. Ei ”mitä kuuluu”. Täällä ei edes morjesta. Täällä sosiaalista kontaktia ei ole [...] Mutta nämä viisi sormeaa eivät ole samanlaisia [näyttää toisen käden sormiaan]. Voi olla hyviä ja huonoja täälläkin. Kaikki ei ole samanlaisia, kaikki on erilaisia. [H5]

Erilaiset kulttuuriset käytänteet olivat keskusteluissa läsnä siis monella tavalla. Haastateltavat puhuivat paitsi maakohtaisista niin myös nuorten kulttuurisista käytänteistä. Haastateltavat pohtivat myös eri kulttuuristen vaikutteiden samanaikaista olemassaoloa omassa itsessään. ”Paikallisten” vaikutusten tarttumisen itseen kenties kuuluu esimerkiksi alla ensimmäisenä olevassa vuoropuhelussa. Ryhmätilanteissa haastateltavat pääsivät myös tarkastelemaan omia kulttuurisia tulkintoja rinta rinnan toistensa kanssa. Kulttuuriset kohtaamiset ja ennakkoluulot kuvattiin osin jännitteisinä. Haastattelutilanteessa ne saattoivat saada kuitenkin myös humoristisia merkityksiä.

H1: Kukaan ei yleensä tule istumaan mun viereen. Niin kauan, kun muualla on tilaa.

H4: Vakken [Varissuon] bussit on kyllä täynnä.

H2: En mäkään mee kenenkään viereen.

H1: En mäkään.

H6: Ennakkoluulot on joskus hyvä asia. Kukaan ei tule istumaan viereen. [naurua] Minä en tykkää. [lisää naurua]

H5: [nauraa] Minä olen eri mieltä. Minussa on suomalainen kulttuuri ja oma kulttuuri vähän sekaisin. Minä haluan, että minun viereen tullaan istumaan. Että joku keskustele. Hän ei syö minua. Hän istuu tuossa, minä istun tässä.

H6: Minä tarkoitan hygieniaa.

H5: Sinä tarkoitat koronaa? Mutta ei nyt, yleensä?

H6: Ei kun ennenkin. Nautin siitä, että minulla on oma tila. Vähän niin kuin lentokoneessa on ensimmäisessä luokassa omaa tilaa.

H1: Kun somalit menee bussiin, niin kaikki suomalaiset suuttuu. Me puhutaan puhelimeen, PAPAPAPA.

H2: Te puhutte liian kovaa.

H1: [nauraa] Joo, varsinkin somalilaiset puhuu kovaa [matkii naisen ääntä]. Kaikki katsoo.

H4: [...] Teini-ikäiset on ne pahimmat. Käkättää ja kiroilee ja huutaa. Mä en välttämättä jaksa kuunnella sun naurua, mulla on ollu pitkä päivä, mä haluan olla rauhassa. Pitäisi tajuta, että jos sä keskustelet bussissa [...] niin keskustele sitten hiljaa, vähän rauhallisemmin. Jotkut puhuu kovaa puhelimesta ja sitten niillä on vielä kaiutin päällä. Musta se on disrespectful. Eikä se on vaan somalit vaan ihan supisuomalaiset.

5.5 Kokemus osallisuudesta ja toimijuudesta

Bussilla matkustaminen oli tarjonnut usealle haastateltavalle positiivisia, toimijuuden kokemuksia. Bussin toimintatavat tuntuivat helpoilta ottaa haltuun ja omaan käyttöön. Myös se, että bussi on edullinen käyttäjälle ja bussiverkosto kattava, antoivat bussimatkustamiselle jopa voimaannuttavaa merkitystä.

Bussilla kulkeminen on helppo asia minulle. [...] Bussi on halpa ja sillä voi mennä kaikkiin paikkoihin. [H3]

Sitten minä osaan ja ymmärrän bussin säännöt, ja ymmärrän kieltä, jos jotain tapahtuu tai joku puhuu. Esimerkiksi jos joku tulee ja tarvitsee apua, minä ymmärrän, että bus-sinkuljettajan tai jonkun pitää auttaa. [H6]

Minä en ole asunut Suomessa kauan, 1,5 vuotta, mutta ymmärrän, miten bussia käytetään ja miten voi ostaa lipun. [H8]

Positiivinen asia on se, että me mennään mihin me halutaan. [H1]

Haastatteluissa viitattiin bussiin myös oppimisen tilana. Alla olevassa sitaatissa haastateltava kuvaa, kuinka matkustaminen auttaa häntä kielenoppimisessa. Siten se myös auttaa häntä ottamaan haltuun muitakin elämänalueita uudessa kotimaassa. Toisessa alla olevassa sitaatissa taas lapsen negatiivinen kohtelu bussissa sai äidin hakemaan tietoa matkustajan oikeuksista ja kuljettajan velvollisuuksista. Tiedon perusteella koko perheen toimintatavat muuttuivat ja samalla vaikutusmahdollisuudet omiin asioihin parantuivat.

[Bussissa matkustaminen] auttaa minua. Kun minä kuuntelen, kun toiset ihmiset puhuvat bussissa, se auttaa minua oppimaan suomea. Muistan sanoja. Meillä oli kaksi kulkautta auto, nyt ei ole. Nyt on parempi, koska nyt minä opin suomea. [H3]

Selvitin [...], mikä on oikein. Ei niin olisi saanut tehdä. Säännöt sanoo, että lasta ei jätetä. Nyt olen opettanut lapsille, että jos tulee ongelmia, niin kirjoita bussin numero ylös [niin asian voi selvittää]. Nyt lapset pitää puhelinta mukana. [H7]

Haastateltavien puheessa bussi rinnastettiin usein muihin julkisiin tiloihin ja niihin liittyviin kokemuksiin: millaista oloa kuulumisesta ja hyväksymisestä tilassa oleminen itsessä kirvoitti? Toiset haastateltavat kuvasivat bussilla matkustamiseen liittyvää vahvaa osallisuuden kokemusta: oloa, että tilassa ollaan yhdessä muiden kanssa ja että itsellä oli täysivaltainen oikeus olla osa siihen liittyvää yhteisöä. Bussi nähtiin jopa erityistä tasa-arvoa ilmentävänä tilana.

Minusta minä kuulun liikenteeseen. [H6]

Tunnen olevani samanlainen kuin kaikki muutkin siinä bussissa kuin, että olisin millään tavalla erilainen. Jokainen meistä tarvitsee sen kyydin kotiin, että päästään määrän-päähän. [H2]

Me kuulutaan sinne [bussiin]. Bussi ei ole rajattu tietyille ihmisille vaan se on kaikille. Sä voit olla vaikka miljonääri mutta käyttää bussia ilmastosyistä. Tai sä voit elää tosi pienillä tuloilla ja käyttää bussia. Me ollaan kaikki samassa bussissa, samassa veneessä, siinä kohtaa. [H4]

Minulla on positiivinen olo bussissa. Minut hyväksytään. [H8]

Osa haastateltavista kuvasi taas pikemminkin osattomuuden kokemuksia sekä bussilla matkustamiseen liittyviä ristiriitaisia tunteita ja ajatuksia. Matkustajalla saattoi kyllä olla tunne muodollisesta kuulumisesta yhteisöön ja yhteiseen julkiseen tilaan. Toisaalta hänestä saattoi tuntua siltä, ettei häntä hyväksytä varauksettomasti osaksi tavallista ”suomalaista” arkea. Bussilla matkustaminen saatettiin kokea myös pikemmin ”pakkona” kuin omana valintana.

Välillä ajattelen, että kuulun tänne. Monet asiat liittyy tähän, esimerkiksi valtio. Mutta välillä ajattelen, että olen ulkopuolinen. Miksi minä tulin tänne, kun ihmiset käyttäytyvät ilkeästi? Tulee sellainen olo. Sellaisissa tavallisissa paikoissa niin kuin kaupan kas-salla. [H7]

Ajattelen että olen erilainen. Erilainen kuin muut. Välillä tunnen itseni yksinäiseksi bus-sissa. [...] Minun on pakko mennä sinne bussiin. Vaikka olen vihainen tai surullinen. Mulla on Suomen kansalaisuus. Vaikka siellä on muutama ihminen ei hyväksy minua, ei minun tarvitse välittää. [H5]

5.6 Toiveet

Haastatteluissa nousi myös esille erilaisia toiveita liittyen bussiin sosiaalisena, kohtaamisen tilana. Tässä puheessa erityisesti bussinkuljettajat nousivat keskiöön. Heillä nähtiin olevan tilanteessa paitsi enemmän valtaa myös vastuuta. Kuljettajan ammattimaiseen työotteeseen nähtiin kuuluvan asiakkaiden kunnioittava kohtaaminen ja hyvien suhteiden edistäminen bussitilassa.

Kuljettajalla on erilainen vastuu bussissa kuin matkustajilla. Minä työntekijänä, töissä otan vastaan toisen asiakkaana. [...] Asiakas voi sanoa: ”N***i, mene pois!”. Silloin ajattelen, että ei se haittaa. Ihminen on sairas ja hän on kuitenkin minun asiakas. Minun työ on auttaa häntä. Kerron pomolle. Oikeastaan on pomon asia selvittää asia. Matkustajilla ei ole bussissa sama vastuu kuin kuljettajalla. [...] Kuljettajan pitää katsoa myös, mitä bussin sisällä tapahtuu – ei vain rattia. Kuljettajan pitää tulla väliin, jos on ongelmia. Hänen pitää sanoa ”Lopettakaa!”, jos joku kiusaa, tai ”Hei, nyt lähdet!”. [H7]

[Kuljettajana pitää] huomioida muut ihmiset. Jos sä oot bussikuski, kaikki tulee sun luo ja antaa sulle rahaa. Mieti millainen ilme sulla on, millainen henkilö sä olet [matkustajille] [vääntele naamaa happamaan irvistykseen]. [H1]

Osa haastateltavista toivoi enemmän vuorovaikutusta ja kunnioittavaa kohtaamista myös muiden matkustajien suunnalta. Kovinkaan suuria muutoksia tässä suhteessa ei toivottu. Pikemmin pieniä yhteyden ja myötätunnon eleitä toivottiin lisää: tervehdyksiä, hymyjä ja ru-pattelua.

H6: Tervehtiä voisi enemmän.

H5: Olisi sellainen taulu bussissa, että olkaa ystävällisiä toisillenne. [...] Uskalla tervehtiä, älkää olko ennakkoluuloisia... Se [hymy] on hyvä viesti toiselle. Jos hän on surullinen, se menee pois. Tulee parempi mieli. Se jatkuu. Sama jos on vihainen. Voi tulla vaikka kolari. Viha liikkuu ja ilo liikkuu.

Vähän enemmän sosiaalisuutta myös kun miettii matkustajia. Vois vaihtaa vaikka muutamän sanan, ”on kivat ilmat tänään” tai simmoista. Mammät rupee juttelee, jos ne tulee istumaan viereen. Yleensä heillä riittää juttua. Että torilla on oltu ja ostettu tämä ja tämä. Musta se on ihan kiva. Vaikkei tunnettaiskaan. [H2]

6 Lopuksi

6.1 Paluu tutkimuskysymyksiin

Tämän työn tavoitteena on ollut lisätä ymmärrystä arkisen sosiaalisen liittymisen ja ulossulkemisen kokemuksista ja merkityksistä joukkoliikenteen kontekstissa. Olen lähestynyt ilmiötä nimenomaan kulttuurisen moninaisuuden ja mielenterveyden näkökulmasta. Tästä asetelmasta käsin muotoilemani tutkimuskysymyksetni olivat:

- Millaisia kokemuksia bussimatkestajilla on kulttuuriseen moninaisuuteen liittyvistä kohtaamisista ja ulossulkemisista, joita tapahtuu joukkoliikenteessä?
- Mitä merkityksiä näihin kokemuksiin liitetään ja miten nämä merkitykset näyttäytyvät mielenterveyden näkökulmasta?

Laadulliseen tutkimusperinteeseen nojaten en ole ollut työllä tavoittelemassa tietoa siitä, kuinka yleisiä esimerkiksi ulossulkevat kokemukset joukkoliikenteessä ovat. Sen sijaan olen pyrkinyt tuomaan esille erilaisia näkökulmia, joista aihetta voi tarkastella ja jotka voivat olla yhtä aikaa läsnä ja yhtä ”totta”. (vrt. Juuti & Puusa, 2020, s. 14) Oma kokemukseni on, että tällaisesta kokemusten ja merkitysten moninaisuudesta työn tulokset puhuvatkin.

Keräämässäni haastatteluaineistossa näkyvät sekä positiiviset että negatiiviset kokemukset liittyen erilaisten ihmisten välisiin kohtaamiin joukkoliikenteessä. Toisaalta aineistossa näkyvät kokemusten kahtiajakautuneisuus. Toisille bussimatkestajille oli kasautunut huonoja omakohtaisia kokemuksia; toisten tarinat kertoivat pikemmin positiivisiksi koetuista tilanteista. Tästä huolimatta stressiin, pelkoon ja ulossulkemiseen liittyvien kokemusten mahdollisuus nähtiin monesti olevan bussissa läsnä, vaikka omakohtaiset kokemukset olivatkin olleet pääosin positiivisia.

Kohtaamisiin liitettiin erilaisia tunteita sekä ajatuksia muun muassa kulttuurisista ja yksilöllisistä eroista, osallisuudesta ja toimijuudesta. Myös osallisuuden näkökulmasta haastattelussa näkyi kokemusten eriytyminen. Toisille bussimatkestaminen herätti nimenomaan

tunteita yhteenkuuluvuudesta ja hyväksynnästä sekä ajatuksia ”samassa veneessä olemisesta”. Toisille bussi (kuten myös esimerkiksi kaupat) olivat paikkoja, joissa saattoi milloin tahansa saada toiselta viestin omasta ”erilaisuudestaan”. Mielenterveyttä edistävänä tekijänä voidaan toisaalta nähdä joukkoliikenteen mahdollistamat toimijuuteen liitetyt merkitykset: miten joukkoliikenteen idea ja sen käyttämiseen liittyvä mahdollisimman matala kynnyks (niin esimerkiksi järjestelmän ymmärrettävyyden kuin hinnoittelun näkökulmasta) tukee oman toimijuuden kokemusta, erityisesti Suomeen muuttaneen näkökulmasta.

Kohtaamisiin liittyvissä tarinoissa merkittävään rooliin nousivat erityisesti bussinkuljettajat. He näyttäytyivät monessa mielessä portinvartijoina bussiin sosiaaliseen todellisuuteen. Kun ihminen astuu bussiin, tarjoutuu aina mahdollisuus kuljettajan ja matkustajan väliseen kohtaamiseen tai toisaalta ohittamiseen (vrt. Hänninen & Poikela, 2016, s. 149). Itse bussin ajamisen lisäksi kuljettajan ammattimaiseen työotteeseen nähtiin kuuluvan asiakkaiden kunnioittava ja tarvittaessa myötätuntoinenkin kohtaaminen sekä hyvien suhteiden edistäminen bussitilassa, esimerkiksi puuttumalla tarvittaessa matkustajien välisiin konflikteihin tai epäasialliseen käytökseen.

Merkittävä tulos oli myös, kuinka syrjintä, siihen liittyvät tapahtumat, pelot ja epäilyt toistui kertomuksissa. Haastateltavat kertoivat palveluissa tapahtuvasta syrjinnästä (esim. palveluiden ulkopuolelle jättämisestä), avoimesta aggressiivisuudesta (esim. huutamisesta), passiivisuuteen tai hiljaisuuteen perustuvasta syrjinnästä (esim. vihaisista katseista) sekä rodullistetuista ennako-oletuksista (esim. kenen oletetaan osaavan puhua suomea). Tässä työssä tehty havainto erityisesti hienovaraisen, epäsuoran syrjinnän uhan läsnäolosta on yhtenevä Shadia Raskin (2018) väitöskirjatutkimuksen kanssa. Tutkimuksessa havaittiin, että kokemukset epäsuorasta syrjinnästä ovat nyky-Suomessa yleisempiä kuin kokemukset avoimesta syrjinnästä. Samoin Yhdenvertaisuusvaltuutetun (2020) tuore selvitys vahvistaa, miten yleistä arjessa tapahtuva syrjintä Suomessa on ja kuinka arjen julkiset kaupunkitilat ja liikennevälineet ovat yleisin ympäristö kohdata syrjintää.

Haastateltavat kuvasivat negatiivisista kohtaamisista kumpuavaa stressiä, psyykkistä huonoa oloa, pelkoa, osattomuuden, ulkopuolisuuden ja yhteisöön kuulumattomuuden tunnetta. Haastatteluaineistossa näkyi myös viitteitä ”huonojen” kohtaamisten kumulatiivisista vaikutuksista: varuillaanoloa, herkkyyttä aistia negatiivisia viestejä sosiaalisesta ympäristöstä sekä

vähemmistöstressiin viittaavaa puhetta. Riippumatta siitä, millaisia syy-seurausyhteyksiä ihmisen tekemien havaintojen ja kohtaamiskokemusten taustalla on (vrt. alaluvut 2.3 ja 3.3) tai kuinka ”vakavasta” tilanteesta on ollut kyse, syrjintä ja siihen liittyvät vaikutukset ovat kokijalleen totta. Esimerkiksi Raskin (2018) tutkimus osoittaa, kuinka syrjintäkokemukset lisäävät heikoksi koetun terveyden, pitkäaikaissairauden sekä mielenterveysoireiden todennäköisyyttä riippumatta siitä, onko koettu syrjintää esimerkiksi suoraa vai epäsuoraa.

6.2 Johtopäätökset ja kehittämisehdotukset

Tämä opinnäytetyö tuo esille, kuinka joukkoliikenne on merkityksellinen tila kohtaamisen näkökulmasta ja kuinka pienillä sosiaalisilla eleillä on merkitystä hyvinvoinnin ja mielenterveyden näkökulmasta. Haastateltavien kuvaamat positiiviset kohtaamiset ja niiden merkityksellisyys itselle osoittavat, kuinka yhteiskunnan vastaanottavaisuuden toteutuminen on hyvinkin arkista ja jokaisen käsissä oleva asia. Toisen ihmisen suunnalta tuleva ystävällinen katse, hymy tai tervehdys voi sytyttää pienessä hetkessä itsessä tunteen turvallisuudesta, hyvän olon ja halun laittaa hyvä kiertämään. Samoin auttaminen, avun saaminen sekä huumori voivat avata yhteyden toiseen. Tällaiset teot voivat olla erityisen merkityksellisiä esimerkiksi vähemmistöasemassa elävän tai kaupungin uuden asukkaan näkökulmasta.

Jokainen meistä toteuttaa omalla käytöksellään tällaista pienten eleiden politiikkaa. Teemme arjessa valintoja, millä tavalla käytämme esimerkiksi tiettyyn tilanteeseen tai työrooliin kytköksissä olevaa valtaa. Tämä opinnäytetyö tuo myös esille, kuinka tekemättä jättämisellä voi olla painavia vaikutuksia siinä missä teolla tai sanalla (vrt. Shaker, 2021). Uusinnanko kehon asennolla, katseellani tai pois katsomisellani, sanoillani tai vaitiolollani tiettyä valtasuhdetta? Ohitanko toisen tai lokeroinko toisen jyrkästi yhden ominaisuuden tai identiteetin ulottuvuuden perusteella? (vrt. Attias & Brandsma, 2020; Nousiainen, 2020, s. 108).

Kyse ei toisaalta ole vain negatiivisten vaikutusten välttämisestä, sillä myönteisten mikrohetkien ja mikromyötätunnon (vrt. mikroaggressio) vaikutuksia on kuvattu mullistavaksi. Näissä tilanteissa tietoisuutemme ympärillä olevasta todellisuudesta laajenee, ymmärryksemme toisista paranee sekä oma tunnesäätely- ja oppimiskykymme on parhaimmillaan (ks. sosiaalisen liittymisen tila). Yksilötasolla positiiviset kohtaamiset vahvistavat psyykkisiä, kognitiivisia

ja sosiaalisia resursseja. Yhteiskunnan tasolla ne vahvistavat luottamusta toisiin ihmisiin ja edellytyksiä yhteistoiminnalle. (ks. Pessi & Martela, 2017)

Näistä asioista meidän itse kunkin on hyvä olla tietoinen. Voimme pysähtyä harkitsemaan, kuinka voisimme edistää myönteisten mikrohetkien syntymistä omassa arjessamme. Tämä on tärkeää esimerkiksi sosiaalialan ammattilaiselle, joka usein käyttää tavalla tai toisella valtaa moninaisten asiakkaiden kanssa toimittaessa. Samoin koska alan asiakastyöhön usein nivoutuu tausta-ajatus ohjattavan oppimisesta, on työntekijän hyvä tarkastella asiakastilanteiden psyykkistä turvallisuutta ja kohtaamisen luonnetta toisen silmin. Samoin nämä kysymykset koskettavat esimiestasolla toimivia, rakenteellista sosiaalityötä tekeviä sekä muutoin (kulttuurista) moninaisuutta työssään kohtaavia. Tämä työ kannustaa myös ammattikenttää siirtymään eteenpäin aikansa eläneistä kahtiajaoista: kotouttamistyötä tekevät vs. muut ammattilaiset, oppiva kotoutuja vs. tietoa yksisuuntaisesti jakava yhteiskuntajärjestelmä.

Tässä työssä tarkastelin kulttuuriseen moninaisuuteen liittyviä kohtaamisia nimenomaan bussimatkustamisen yhteydessä. Kotoutumisen edistämisen ja syrjimättömyyden näkökulmasta bussi on nyky-yhteiskunnassa yksi keskeinen tila. Tässä tilassa niin kuljettajan kuin matkustajienkin käyttäytymisellä on merkitystä. Samaan aikaan nämä ovat asioita, joihin yritykset, yritysten palveluja ostavat julkiset organisaatiot ja taustalla vaikuttava poliittisen päätöksenteon järjestelmä voivat vaikuttaa. Kuljettajia voidaan kouluttaa tavalla, jossa asiakastyön merkitys saa painoarvoa, esimerkiksi psyykkisen turvallisuuden, myönteisen kommunikaation ja tasa-arvon näkökulmien kautta. Samoin matkustajia voidaan haastaa huomaamaan ja uudelleen virittäytymään bussin sosiaalisen ympäristöön esimerkiksi bussissa toteutettavalla kampanjalla (vrt. ”Jo yksikin hymy vähentää stressin vaikutuksia”; Naantalin kaupunki, 2021) .

6.3 Oma loppuarviointi

Tämän opinnäytetyön aihe liittyy kestäväen kehityksen teemoihin erityisesti ekologisen ja sosiaalisen vastuun kysymysten kautta. Työssä on tuotu esille, miten bussimatkustamista voitaisiin kehittää psyykkisesti turvallisempaan ja tasa-arvoisempaan suuntaan. Panostamalla matkustuskokemuksen sosiaaliseen ulottuvuuteen voidaan potentiaalisesti vaikuttaa

joukkoliikenteen houkuttelevuuteen kaupunkilaisten silmissä. Tällä taas voidaan vaikuttaa joukkoliikenteen kilpailukykyyn suhteessa muihin, esimerkiksi enemmän suhteellisia päästöjä tuottaviin, liikkumisen tapoihin. Kyse ei ole kovinkaan suurista investointeista vaativista teoista, joilla samaan aikaan voidaan edistää kaupunkilaisten mielenterveyttä ja siten myös mahdollisesti leikata terveydenhuollon kustannuksia.

Olen hahmottellut tässä työssä sosiaalisesti vastuullista kohtaamisen tapaa. ”Etuoikeutetussa asemassa” olevan osalta tällaiset teot vaativat ehkä uudelleen asennoitumista ja oman vastuun tiedostamista, mutta tekojen positiiviset vaikutukset esimerkiksi mielenterveyden näkökulmasta koskevat molempia kohtaamisen osapuolia. Yhteiskunnallisella tasolla tämän työn johtopäätökset viitoittavat väestön hyvinvointia, ihmisten oikeudenmukaista kohtelua ja kulttuurisen moninaisuuden huomioimista edistäviin tekoihin.

Olen pyrkinyt edistämään tämän opinnäytetyön luotettavuutta palaamalla prosessin kuluessa yhä uudestaan tämän luvun alussa kuvaamiini raameihin sekä tekemällä läpikäymäni prosessin ja päättelyketjun lukijalle mahdollisimman läpinäkyväksi (ks. erityisesti luvut 4 ja 5). Se, että tätä työtä ovat kommentoineet useat eri tahot sen eri vaiheissa, on mielestäni vahvistanut työn luotettavuutta. Sekä joukkoliikenteen tutkijat että pakolaistaustaisten ihmisten kanssa työtä tekevät ovat vahvistaneet, että työn tulokset ovat uskottavia ja kertovat ilmiöstä, joka ei koske vain yksittäisiä ihmisiä. (vrt. Aaltio & Puusa, 2020, ss. 181-184) Olen pyrkinyt toimimaan mahdollisimman eettisellä tavalla suhteessa haasteltaviini ja ottanut heidän yksityisyytensä liittyvät seikat huomioon esimerkiksi aineistonhallinnassa ja sitaattien muotoilussa. Ideaalitulanteessa olisin voinut käyttää haastatteluissa tulkkia, mikä olisi vahvistanut haastateltavien osallisuutta ja mahdollisuutta ilmaista itseään. Tähän ei kuitenkaan ollut itselläni resursseja. Samoin kuljettajahaastattelut olisivat tuoneet ilmiöön arvokkaan ja täydentävän näkökulman. Tällaiset laajennukset ja täydennykset jäävät kuitenkin jatkotutkimusten tehtäviksi.

Lähteet

- Aaltio, I & Puusa, A. (2020). Mitä laadullisen tutkimuksen arvioinnissa tulisi ottaa huomioon? Teoksessa A. Puusa & P. Juuti (toim.) *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät* (ss. 177–188). Gaudeamus.
- Ahmad, A. (2019). Kokeellinen tutkimus etniseen alkuperään perustuvasta syrjinnästä suomalaisilla työmarkkinoilla. Teoksessa V. Kazi, A. Alitolppa-Niitamo & A. Kaihovaara (toim.) *Kotoutumisen kokonaiskatsaus 2019: Tutkimusartikkeleita kotoutumisesta* (ss. 15–27). TEM oppaat ja muut julkaisut 2019:10. Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Anis, M. (2013). Sosiaalityö ja maahanmuuttajat. Teoksessa A. Alitolppa-Niitamo, S. Fågel & M. Säävälä (toim.) *Olemme muuttaneet – ja kotoudumme. Maahan muuttaneen kohtaaminen ammatillisessa työssä* (ss. 147–161). Väestöliitto.
- Artemjeff, P. (2020). Väestösuhdepolitiikka ja tunnustaminen. Teoksessa M. Attias & J. Kangasoja (toim.), *Me ja ne. Välineitä vastakkainasettelujen aikaan* (ss. 66–78). Into.
- Attias, M. & Brandsma, B (2020). Polarisaatio ja konfliktit – eli kuinka me ja ne -ajattelu vaikuttaa keskinäisissä konflikteissamme. Teoksessa M. Attias & J. Kangasoja (toim.), *Me ja ne. Välineitä vastakkainasettelujen aikaan* (ss. 18–46). Into.
- Carter, R., Johnson, V., Roberson, K., Mazzula, S., Kirkinis, K. & Sant-Barket, S. (2017). Race-Based Traumatic Stress, Racial Identity Statuses, and Psychological Functioning: An Exploratory Investigation. *Professional Psychology Research and Practice*, 48(1), 30–37. https://www.researchgate.net/publication/309319476_Race-Based_Traumatic_Stress_Racial_Identity_Statuses_and_Psychological_Functioning_An_Exploratory_Investigation
- Castaneda, A., Mäki-Opas, J., Jokela, S., Kivi, N., Lähteenmäki, M., Miettinen, T., Nieminen, S., Santalahti, P. & PALOMA-asiantuntijaryhmä (2018). *Pakolaisten mielenterveyden tukeminen Suomessa. PALOMA-käsikirja*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Collin, P. (4.11.2019). Opetusministeri Li Andersson vieraili monikulttuurisessa Varissuon koulussa – oppilaat toivoivat suomenkielisiä kavereita ja lisää aikuisia. *YLE Uutiset*. <https://yle.fi/uutiset/3-11050964>
- Eriksson, P. & Koistinen, K. (2014). *Monenlainen tapaustutkimus*. Kuluttajatutkimuskeskuksen tutkimuksia ja selvityksiä 11:2014. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/144506>
- Fem-R (n.d.). *Sanasto*. Fem-r, Feministinen ja anti-rasistinen kansalaisjärjestö. <http://www.fem-r.fi/sanasto/>

- FRA (2018). *Second European Union minorities and discrimination survey. Being black in the EU*. European Union Agency for Fundamental Rights.
<https://fra.europa.eu/en/publication/2018/being-black-eu>
- Haavikko, A. & Bremer, L. (2018). *Ulkoisesti erilaisia, sisäisesti samanlaisia. Opas mielenterveystyöhön yli kulttuurirajojen*. Suomen Mielenterveysseura.
- Halla, T. (2007). Psykkisesti sairas maahanmuuttaja. *Duodecim*, 123(4), 469–475.
- Heiskanen, T., Salonen, K. & Sassi, P. (2006). *Mielenterveyden ensiapukirja*. Suomen Mielenterveysseura.
- Huotilainen, M. & Moisala, M. (2018). *Keskittymiskyvyn elvytysopas*. Tuuma.
- Hämeenaho, P., Ylipulli, J. & Suopajarvi, T. (2018). Kulttuurintutkimus osana yhteiskuntaa. Teoksessa P. Hämeenaho, T. Suopajarvi & J. Ylipulli (toim.) *Soveltava kulttuurintutkimus* (ss. 7–27). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hänninen, K. & Poikela, R. (2016). Toimintalähtöinen, dialoginen ja kohtaava vuorovaikutus. Teoksessa M. Törrönen, K. Hänninen, P. Jouttimäki, T. Lehto-Lundén, P. Salovaara & M. Veistilä (toim.) *Vastavuoroinen sosiaalityö* (ss. 148–164). Gaudeamus.
- Jaakola, V. (toim.) (2012). *Nuorten osallisuus ja vaikuttaminen kulttuurisessa nuorisotyössä*. Helsingin kaupungin nuorisoasiainkeskus. <https://www.hel.fi/kulttuurin-ja-vapaa-ajan-toimiala/fi/tietoa-meista/julkaisut/tutkimukset-ja-selvitykset/tutkimukset-ja-selvitykset>
- Jaskari, O. (2020). *Vähemmistöstressi uhkana seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen terveydelle*. [pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto].
<http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202011114448>
- Juntunen, M. (2020). *Matkalla islamilaisessa Suomessa*. Vastapaino.
- Juuti, P. & Puusa, A. (2020). Johdanto. Mitä laadullisella tutkimuksella tarkoitetaan? Teoksessa A. Puusa & P. Juuti (toim.) *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät* (ss. 9–19). Gaudeamus.
- Karila-Hietala, R., Wahlbeck, K., Heiskanen, T., Stengård, E. & Hannukkala, M. (toim.) (2014). *Mielenterveys elämäntaitona. Mielenterveyden ensiapu 1*. MIELI Suomen Mielenterveysseura.
- Karvinen, M. & Venesmäki, E. (2019). *Tilaa moninaisuudelle! Opas seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen yhdenvertaisuuden edistämiseen*. Oikeusministeriön Rainbow Rights -hanke. <https://yhdenvertaisuus.fi/-/1410853/tilaa-moninaisuudelle->

[oppaasta-apua-seksuaali-ja-sukupuolivahemmistojen-yhdenvertaisuuden-edistamiseen](#)

- Katisko, M. (2016). Kulttuurienvälinen kompetenssi sosiaalityössä. Teoksessa M. Törrönen, K. Hänninen, P. Jouttimäki, T. Lehto-Lundén, P. Salovaara & M. Veistilä (toim.) *Vastavuoroinen sosiaalityö* (ss. 178–188). Gaudeamus.
- Keinänen, S. (2019). Kertomusten käyttö posttraumaattisen stressihäiriön hoidossa – narratiivisen altistusterapian analyysi. [pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto]. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-201905221863>
- Kerkkänen, H. & Säävälä, M. (2015). *Maahanmuuttajien psyykkistä hyvinvointia ja mielenterveyttä edistävät tekijät ja palvelut. Systemaattinen tutkimuskatsaus*. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 40/2015.
- Koefoed, L., Christensen, M. & Simonsen, K. (2017). Mobile encounters: bus 5A as a cross-cultural meeting place. *Mobilities*, 12(5), 726–739.
- Koskiahho, B. (2016). Erojen yhteiskunta nykysosiaalipolitiikan ongelmana. *Tieteessä tapahtuu*, 1/2016, 9–18.
- Kyllönen, K. (toim.) (2016). *Etnisten vähemmistöryhmien välinen rasismi Suomessa*. Non Fighting Generation ry.
- Laki kotoutumisen edistämisestä 1386/2010. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2010/20101386>
- Lehtinen, T. (10.8.2020). Varissuo on Suomen monikulttuurisimpia lähiöitä, ja tuore kirja kertoo, että sen asukkaat suojautuvat rasismilta rajun huumorin avulla: ”Tässä on tulevia terroristeja!” *Helsingin Sanomat*. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000006596896.html>
- Leikola, A., Mäkelä, J. & Punkanen, M. (2016). Polyvagaalinen teoria ja emotionaalinen trauma. *Duodecim*, 132(1), 55–61.
- Makweri, M. (2020). Suomi, on peiliin katsomisen paikka. Teoksessa M. Attias & J. Kangasoja (toim.), *Me ja ne. Välineitä vastakkainasettelujen aikaan* (ss. 47–65). Into.
- Martikainen, T. (2020). Suomi osana globaaleja muuttovirtoja. Teoksessa T. Martikainen & P. Pitkänen (toim.) *Muuttoliikkeiden vuosisata* (ss. 9–19). Siirtolaisinstituutti.
- MIELI Lounais-Suomen mielenterveys (n.d.). *Serene-toiminta*. MIELI Lounais-Suomen mielenterveys ry, Turun kriisikeskus. <https://www.mielenterveysseurat.fi/turku/serene/>

- Männistö, L. (2014). *Kuka muu muka?! Opas hyvien suhteiden edistämiseen ja muukalaisvihan torjumiseen*. Sisäministeriön Good Relations -hanke.
<https://yhdenvertaisuus.fi/julkaisut>
- Naantalın kaupunki (14.2.2021). *Tuo hymy toisten huulille! Naantalissa kannustetaan pieniin tekoihin jälleen Pieni teko, parempi Naantali -kampanjassa* [uutinen].
<https://www.naantali.fi/fi/uutiset/tuo-hymy-toisten-huulille-naantalissa-kannustetaan-pieniin-tekoihin-jalleen-pieni-teko>
- Niemelä, J. (2019). *Järjestöt sote-Suomea rakentamassa*. KAKS – Kunnallisan alan kehittämissäätö. <https://kaks.fi/julkaisut/jarjestot-sote-suomea-rakentamassa/>
- Nousiainen, S. (2020). *Sukupuoleen katsomatta. Kuinka kohdata moninaisuus*. Atena.
- OM (n.d.). *Vähemmistöt Suomessa*. Oikeusministeriön yhdenvertaisuus.fi-verkkosivusto.
<https://yhdenvertaisuus.fi/vahemmistot-suomessa>
- Passardi, S. (2018). *Emotion processing in posttraumatic stress disorder: emotion recognition, interpretation of neutral facial expressions, and facial mimicry*. [väitöskirja, University of Zurich]. <https://doi.org/10.5167/uzh-161098>
- Perry, D. (2006). Fear and learning: trauma-related factors in the adult education process. Teoksessa S. Johnson & K. Taylor (toim.) *The neuroscience of adult learning* (ss. 21–28). Wiley.
- Pessi, A. & Martela, F. (2017). Kuinka edistää myötätuntoa arjessa? Teoksessa A. Pessi, F. Martela & M. Paakkanen (toim.) *Myötätunnon mullistava voima* (ss. 304–305). PS-kustannus.
- Pitkänen, V., Saukkonen, P. & Westinen, J. (2019). *Ollako vai eikä olla? Tutkimus viiden kieliryhmän kiinnittymisestä Suomeen*. Suomen Kulttuurirahasto ja e2 Tutkimus. Raportti 5. <https://skr.fi/serve/identiteettitutkimus-kielivahemmistot>
- Porges, S. (2011). *The polyvagal theory: neurophysiological foundations of emotions, attachment, communication, and self-regulation*. W. W. Norton.
- PUTSPACE (n.d.). *Public transport as public space in European cities: narrating, experiencing, contesting*. PUTSPACE-tutkimushanke. <https://putspace.eu/>
- Puusa, A. (2020). Näkökulmia laadullisen aineiston analysointiin. Teoksessa A. Puusa & P. Juuti (toim.) *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät* (ss. 145–156). Gaudeamus.

- Puusa, A. & Juuti, P. (2020). Organisaatiokulttuurinäkökulma esimerkkinä laadullisen tutkimuksen yleistymisestä. Teoksessa A. Puusa & P. Juuti (toim.) *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät* (ss. 61–74). Gaudeamus.
- Rasinkangas, J. (2014). *Maahanmuuttajien asumisen keskittyminen Turussa*. Turun kaupunki, Kaupunkitutkimusohjelma, Tutkimuskatsauksia 3/2014. <https://www.turku.fi/turku-tieto/julkaisut-ja-raportit/tutkimuskatsauksia-ja-raportteja>
- Rask, S. (2018). *Diversity and health in the population: Findings on Russian, Somali and Kurdish populations in Finland*. [Väitöskirja, Helsingin yliopisto]. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4169-9>
- Saikkonen, P., Hannikainen, K., Kauppinen, T., Rasinkangas, J. & Vaalavuo, M. (2018). *Sosiaalinen kestävyys: asuminen, segregatio ja tulot kolmella kaupunkiseudulla*. Raportti 2/2018. THL. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-084-6>
- Saukkonen, P. (2020). *Suomi omaksi kodiksi. Kotouttamispolitiikka ja sen kehittämismahdollisuudet*. Gaudeamus.
- Shaker, R. (2021). "Saying nothing is saying something." Affective encounters with the muslim other in Amsterdam Public Transport. *Annals of the American Association of Geographers* [artikkeli hyväksytty julkaistavaksi], (1–29).
- SM (2011). *Kop kop – Pääseekö sisään? Yhdenvertaisen järjestötoiminnan opas urheilu- ja nuorisoyrjöistölle*. Sisäasiainministeriön julkaisut 28/2011. <https://yhdenvertaisuus.fi/julkaisut>
- SM (2014). *Hyvien suhteiden indikaattorien laatiminen. Viitekehysasiakirja*. Sisäministeriön Good Relations -hanke. <https://yhdenvertaisuus.fi/materiaalit>
- TEM (2020a). *Kotoutumisen kumppanuusohjelma. Kohti inklusiivista yhteiskuntaa. Toimintasuunnitelma 2021–2022*. <https://kotouttaminen.fi/kumppanuusohjelma>
- TEM (2020b). *Työelämän moninaisuutta ja inklusiivisuutta maahan muuttaneiden näkökulmasta edistävä toimenpideohjelma*. <https://tem.fi/hankesivu?tunnus=TEM121:00/2020>
- Thomas, J. (2009). *The social environment of public transport*. [Väitöskirja, Victoria University of Wellington]. <http://hdl.handle.net/10063/1095>
- Tilastokeskus (2020). *Väestörakenne. Turun kaupungin pienaluetilastoja*. <https://www.opendata.fi/data/dataset/turun-kaupungin-pienaluetilastoja>

- Timonen, J. (2020). Yhteiskunta uudistuu kohtaamisissa. Teoksessa P. Saukkonen, *Suomi omaksi kodiksi. Kotouttamispolitiikka ja sen kehittämismahdollisuudet* (ss. 149–153). Gaudeamus.
- Tolonen, R. (24.4.2019). Häpeää, itsesyytöksiä, masennusta – toistuvan rasismien vaikutukset mielenterveyteen voivat olla vakavat. *Maailman kuvalehti*.
<https://www.maailmankuvalehti.fi/2019/pitkat/hapeaa-itsesyytoksia-masennusta-toistuvan-rasismien-vaikutukset-mielenterveyteen-voivat>
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2009). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi.
- Turun karttapalvelu (n.d.). [kartta] Turun kaupunki. Haettu 3.12.2020 osoitteesta
<https://opaskartta.turku.fi/>
- WHO (2004). *Promoting mental health: concepts, emerging evidence, practice*.
https://www.who.int/mental_health/publications/promoting_mh_2005/en/
- Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325>
- Yhdenvertaisuusvaltuutettu (2020). *Selvitys afrikkalaistaustaisten henkilöiden kokemasta syrjinnästä*. <https://syrjinta.fi/-/yhdenvertaisuusvaltuutetun-selvitys-afrikkalaistaustaisille-suomalaisille-rasismi-ja-syrjinta-ovat-arkipaivaa>
- YLE (28.8.2020). Onko sinulla hyvä olla? Koetko olevasi turvassa? Vagushermolla on sormensa pelissä [äänitiedosto]. Sarjassa *Tiedeykkönen*. YLE Areena.
<https://areena.yle.fi/audio/1-50548252>

Liite 1: Haastattelumainos

Ovatko bussilinjat 32 ja 42 sinulle tutut? Haluatko kertoa, millaista on matkustaa näillä bussilinjoilla?

Kerään ihmisten tarinoita ja muistoja bussilla matkustamisesta Turussa.

Haluaisin kuulla:

Millaista on liikkua bussilla Turussa?

Millainen on turkulainen bussikulttuuri?

Miten erilaiset kulttuurit näkyvät ja puhuvat keskenään Turun busseissa?

Miltä tuntuu muuttaa Turkuun muualta ja tutustua uuteen kotikaupunkiin
bussilla matkustamalla?

Järjestän haastatteluja syksyllä 2020 Varissuolla ja Pansio-Pernossa.
Haastattelut tehdään rennosti pienessä ryhmässä keskustellen. Haastattelu
kestää noin 1-1,5 tuntia.

Kiinnostaako? Ole yhteydessä!

Liite 2: Haastattelurunko

Esittele itsesi ja kerro jotain **itsestäsi**.

(Kerro jotain alueesta, jossa nyt olemme. Mitä Varissuo/Pansio-Perno merkitsee sinulle?)

Kerro itsestäsi **bussimatkustajana**. Mitä busseja käytät? Kuinka usein? Mihin tarkoituksiin? Ovatko bussilinjat 32 ja 42 sinulle jollain tapaa erityisiä?

Muistatko jotain **ensimmäisistä kerroista, kun käytit bussia Turussa**? Millaisia asioita muistat?

Millainen on **bussikulttuuri** Turussa/linjoilla 32 & 42?

- Miten ihmiset ovat tekemisissä bussissa keskenään? Ottavatko ihmiset kontaktia toisiinsa passiivisesti tai aktiivisesti (toiset matkustajat tai kuljettaja) tervehtimällä, puhumalla, kuuntelemalla, tarkkailemalla, katseella, ilmeillä tai kehon eleillä?
- Mitä ajattelet siitä?
- Tuleeko sinulla mieleen tähän liittyen joku **muisto, tarina tai esimerkki**?

Millaista on matkustaa bussilla Turussa/linjoilla 32 & 42?

- Valitse sellaisia **sanoja**, jotka kuvaavat omia kokemuksiasi.
- Tuleeko sinulla mieleen **sanoihin liittyen joku muisto, tarina tai esimerkki**?
- Miltä tapahtuma/kokemus **tuntui**? Millainen **olo** siitä jäi?

Millaisia asioita **toivot tai odotat** bussimatkustajana (kuljettajalta, muilta matkustajilta)? Mitkä asiat voisivat tehdä bussimatkustamisesta miellyttävämmän kokemuksen?

Liite 3: Haastatteluiden sanakortit

TURVALLISTA

PELOTTAVAA

HELPPOA

VAIKEAA

OSAAN JA YMMÄRRÄN

EN OSAA ENKÄ YMMÄRRÄ

MINUA YMMÄRRETÄÄN

MINUT YMMÄRRETÄÄN VÄÄRIN

OLEN YKSIN

OLEN YHDESSÄ MUIDEN KANSSA

OLEN ERILAINEN

OLEN SAMANLAINEN

MINUT TORJUTAAN

MINUT HYVÄKSYTÄÄN

OLEN ULKOPUOLINEN

MINÄ KUULUN TÄNNE

RENTOA

STRESSAAVAA

OMA KULTTUURI

VIERAS KULTTUURI

OMA KIELI

VIERAS KIELI

MINUA TERVEHDITÄÄN

MINUA EI TERVEHDITÄ

MINULLE PUHUTAAN

MINULLE EI PUHUTA

KOHTELIAS

EPÄKOHTELIAS

MIELLYTTÄVÄÄ

EPÄMIELLYTTÄVÄÄ